

891.99

5-20

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Մամիկոն վարժապետանի, Մարզում

ՏԱՐԱԲԱԽՏ ՈՒՍԱՆՈՂԸ

Վ Ի Պ Ա Կ

Հայ չխառն ուսանողի մը կեանքն առնուած

Գրեց

ՀՐԱՆԳ ՀԱՄԲԱՐԵԱՆ

Անձայրածիր աշխարհն աննուն՝ ցաւ, կրկիծ,
Ո՛րչափ ուրախ եղես մարդիկ, ցաւն է կից,
Կեանքն է վրէժս հանապառն մը՝ զից ու սուր,
Միտ կը եղեմք, բայց չենք գիտեր դեպի ո՞ր...:

1. 2.

Մ Ա Ր Զ Ո Ւ Ա Ն

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐՍՏ ԵՒ ՍՐԱՊԵԱՆ

1912

891.99

2-20

0 MAY 2011
STAN YAN

99
- 20

ՀՐԵՏԱՐԱԿՈՒԹՒՒՆ Մամիկոն Վարձապետանի, Մարզում

ՏԱՐԱԲԱԽՏ ՈՒՍԱՆՈՂԸ

Վիպակ . Հայ չխաւոր ուսանողի մը կեանքին առնուած

Գրեց

ՀՐԵՆԴ ՀԱՄԲԱՐԵԱՆ

Անձայրածիւ աշխարհն անհուն՝ ցաւ, կրակիծ,
Ռ'չլափ ուրախ եպէն մարդիկ, ցաւն է կից,
Կեանքն է փրօս հանապաւրեւ մը՝ ցից ու սուր,
Միտ կը եպէնք, բայց չենք զիտը դէպ ի մ'ուր...:
Հ. Հ.

Մ Ա Ր Զ Ո Ւ Ա Ն
ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՆԵՐՍՕ ԵՒ ՍՐԱՊԵԱՆ
1912

31 MAY 2013

37459

СТРУКТУРА ОРГАНИЗМА

3767-74

ՀՐԱՆԴ ԶԱՄԲԱՐԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Խորին ու ջերմագին շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ բազմադիւն ուսուցիչ Մեծ, Տիար Մամիկոն Վարժապետեանի՛, որ հանեցաւ բարոյապէս աջակցիլ իմ գրական այս կրօն նախաձեռնիս եւ սաստր հանդիսացաւ անոր հրատարակութեան, չզլանալով ինձ իր քանկագին առաջնորդութիւնը:

ԶԵՂԵԱՆԿԸ

Մանուկ մեքիս, մանանդ գրչիս այս անդրանիկ ար-
 սաղրութիւնը՝ Ձե՛զ կը ձօնեմ, ո՛վ իմ պատուական ծնողս,
 որ անձնութեամբ դիմադրելով կեանքի դժնդակութեանց
 ու Ձեզ դեմ յարուցուած խոչընդոտներուն, շինայեցիք ու
 չեք խնայեք սակաւին Ձեր գաւկիին դաստիարակութեան
 համար ոչ մէկ կարելիութիւն ու զոհողութիւն, պատելով
 զիս ճարտեսակ Ձեր ծնողական սուրբ ու պատեցիլի գուր-
 գուրանքովն ու հոգածութեամբ:

Կարին

Ձեր երախտապարս որդի
 ՀՐԱՆԴ ՀԱՄԱԿ ՄԷ

ՀԱՄԱԿ ՄԷ

Միրեչի եւ ուսումնասեր Հրանդ

Կը խնդրեմ ինձմէ հսկել ձեր «Տարաբախս Ուսանողը»-
 ին հրատարակութեան եւ գրել անոր յառաջաբան մը:
 Հանոյք մը կը սեպեմ ինձի ձեր խնդրանքին գործադրու-
 քիւնը, քանի որ սկսեալիս դողողոջ քայլերուն առաջնորդու-
 քիւնը արդէն ստանձնած եմ «Բողոք»ի միջոցաւ եւ խո-
 տապէս համազում՝ անոր օգտակարութեան:

Ուրոյն յառաջաբանի մը կարօտ չեմ տեսներ ձեր զըր-
 փոյլը՝ կարդացի գալի ուշադրութեամբ եւ այժմուս առջեւ
 պատկերացաւ տարիներ առաջ Չարսանձաղ-Բերրի գիւղա-
 ֆալիսիին Միաց. Ընկերութեանց փարձարանին մէջ ունեցած
 մէկ աղիստիլ, օ՛հ, շա՛հ աղիստ. այլ ուսումնաստարաւ ա-
 շակերտս. որ չխառնութեան մէջ հիւժած, կտոր մը հացի
 կարօտ, պատաստուն զգեստներով կը յաճախէր դպրոց եւ
 իր դասերուն մէջ կը մտնար իր անօթութիւնը, եւ որ
 վերջապէս հարունաչ գրկեց սեւ հողը....

Ձեր վեպը, ուրեմն, միրեչի Հրանդ, երեւակայածիկ
 պատմութիւն մը չե բնաւ. «Կեանքի խնձոյթին անրախիս կոչ-
 նականներէն» մէկն է որ կը ներկայանայ անոր արտադրաւ ու
 յուզիչ էջերուն մէջ եւ դուք սակաւին պատանի, սակաւին
 ուսանող մը, ձեր այդ վիպակով կուզաք ընթերցողին ներ-
 շնչել հաւաստ մը ձեր անձին մէջ տեսնելու ապագայ վիպա-
 գիր մը կարող, որուն կը նուիրեմ իմ կ'ն արտագեղ մտղ-
 քանքներս:

Ես չեմ ֆենադաստեր երբեք «Տարաբայիս Ուսանողը»-ին
ևեջ դիտուած անկշան մեկ քանի քերտքունները, որոնք
անխուսապիեղի են արդեւ ամեն սխմանիս հաւար եւ կը
խաջադեմն ձեզ ու կը քեղադեմն, ոչ եւ դուք, երե երբեք
Թարբիւքի մը ֆենադաստըքեան հանդիպիք, խցիք ձեր ա-
կանցները ու փոխանակ ժարտըքեան, ծիծաղ մը ունենալ
Վիայն ձեր նորասի դէմքին վրայ, սուր ու հեզնական:

Մարզումն

Մ. Վ. Ա. Ր. Ժ. Ա. Պ. Ե. Տ. Ե. Ա. Ե.

Ա.

Յրտագին էր օղը ու կծու, « խածնող ցորա մը
մահացու », ինչպէս կը գրէ բանաստեղծը: Չմեռնային
պող քամին մոլեգնաբար կը փչէր և նոճիներու գագաթ-
ները կը տատանէին յամբօրէն, գոգցես դողահար՝ իրենց
մերկ ու վախա բուններուն վրայ: Տկար արևու մը տխուր
ճառագայթներուն տաջև կը փալիլէին ձիւնի ճեփ ճեր-
մակ հատիկները՝ անտանման սարածութեամբ փուռած
սպիտակ սաւանի մը վրայ: Թմբած էր երկիրը, սառեր
էին ջուրերը և գետինը կը հեծեծէր կուտակուած ձիւնի
ծանրութեան ներքեւ:

Ահռելի, անգուլթ և անարկու է ցորաը. վա՛յ
անոնց որ աղբաւ են ու չքուոր, վա՛յ անոնց որ չունին
լաւ պատասպարուած բնակարաններ, տաքուկ անկողիններ.
վա՛յ անոնց որ զուրկ են բաւականաչափ անունդէ ու
հագուտէ, անոնց համար՝ ցորաը մահուան նախակա-
րապիսն է. յամբ ու դժնդակ մահուան, տունջանքի
պատգամաւորը...

Այդ տարին հեազնեաէ կը սաստիսնար ցորաը, փո-
ղոցներուն մէջ շարունակ կը լսուէր բուքին ոռնու. մը.
երկինքի կապոցաը մոխիթի գոյն էր առեր և անցորդները
չա՛ւ ցեղցաւ կը տեսնուէին եւրզեղուով վարժ այդ
քաղաքին մէջ:

Գայրօրը իրիկուան արձակուրդը սուտ աշակերտներուն և դրան առջև տեսնուեցան խումբ մը աշխոյժ ու կայտառ պատանիներ, որոնք հագուած էին սաք զգեստներ և աներկիւզ ու համարձակ, դուարթ ազազակներով խոխոն նետուեցան փողոցները, ցատկերով ու խաղալով իրենց ամբակառայց ու շքեղ սուները վերադառնալու, ուր վստահ էին թէ պիտի գաննն լոյստատ վառարան, ընթրիքի ճոխ սեղան՝ համեղ կերակուրներով լիւրիցուն, որմէ վերջ պիտի նետուէին փափուկ ու փետրալից անկողիններու մէջ, մաքրով հանդիսա, ստամբարով լիցուն, ու պիտի երազէին ընտանաւոր խաղ ու խնդում, վայելք ու հաճոյք միայն . . . :

Սյդ զուարթ դպրոցականներուն կազմած խումբին վերջամեաց մէկ աղան յանկարծ գրուեց ուշադրութիւնս, որ աւանդ, վիզը ներս քաշած ու կծկտած կը քալէր, պատատաւուն ցնցոտիներով ծածկուած մարմինը կը դողդոջոր ցրտահար, ծակիկով գուլպաներ և հին կոշիկներ ունէր իր ոտքերը . . . : Յուրաք թմբկեցուցած էր հէգ աղան որ չէր կարող հաստատուն քայլեր առնել իր բախտաւոր ընկերներուն պէս. կասկարմիր կտրած ականջներն ու մասնէրը կը մրմուռային ցուրտէն. կրցածին չափ արողութեամբ, բայց միշտ դեղեկելով, վաղեց շարունակ առանց շուրջը նայելու, մինչև որ հասաւ իրենց փլրկած հիւզակին դրան առջև և հոն կանգնած դողդոջոյն, կը դիտէր իր աշակերտակիցները, որոնք նոյն պահուն կը վազվզէին, կը սահէին, ձիւնադնդակ կը խաղային ու արծարձայն ծիծաղներով կը լինէին ամայի փողոցները : Ահ, քանիտն մեծ էր և իր փափաքը մամուկցելու անոնց հազերուն ինքն ալ աղայ էր, ինքն ալ կը ցանկար ցատիկ և դնդակ նետել, բայց շատ մասծ էր, կը դողար, իր դողար ոտքէն մինչև գլուխը : Բարկութեամբ ու ոտքերովը սկսաւ հարուածել սուներն գուռը, որ բացուե-

ցաւ ինքնին և աղաններս մտաւ արտում ու տխուր, անէծքի փոթորիկ մը պայթած, իր փոքրիկ գանկին մէջ . . . :

Հազիւ տասներկու տարեկան ուշիմ պատանի մըն էր ան, վերջին ծայր աղքատ ծնողքի մը զաւակ. հայրը սկար ու հիւանդկախ, կ'անձրկէր իր սուներն ուղեպահիկը հայթայթելու չափ աշխատութեան տակալ. մուրալու համարձակութիւնն ալ չունէին. ծանօթ էին քաղաքացիներուն և սուներնին կը գանուէր աննշան ու աղքատիկ թողի մը մէջ. նեղ ու աղտուլի փողոցի մը բերանը :

Տղան ներս մտնելուն պէս, սկսաւ իր ձեռքերը փշել որդէս պի տաքցնէ կարմրած մատուրները. վառարան չըկար սուներն մէջ, ո՛չ խոկ փայտ, որ գոնէ թոնիրը վառելով անոր շուրջը լոյրորում հասէին. այդ օր մայրը մերձակայ դրացիներու սուներէն բերած էր սաք մոխիր ու քիչ մըն ալ կրակ և լիցուցած թոնիրին մէջ. սկսաւ իր արզուն դողալը և լսեց անոր հեծկտուքը, իր քով կանչեց ու նստեցուց. ժամ մը վերջ մեղմացաւ հէգ պատանիին սարսուռը և այդ պահուն միայն զգաց որ անօթութենէն աղիքները կը գալարուէին . . . :

— Մայրիկ, մայրիկ, անօթի եմ, չնչեց խեղճ աղան : Թշուառ մայրը այդ աղեկատուր ձայնը լսելով յուզուեցաւ. սուներ հաց չկար. հաց, կտոր մը հաց, որ երկինք յաճատի կը զլանայ աղքատներուն . . . :

— Քչիկ մը սղատէ, սղա՛ս, պատասխանեց մարած ձայնով. տհա իրիկունը մօտ է, հայրիկդ ուր որ է հիմա շուկայէն կը վերադառնայ ու հաց կը բերէ :

Թշուառ կինը ինքն ալ անօթի էր. առտուընէ ի վեր բերանը ոչինչ չէր դրած. բայց չէ՞ որ մայրերը իրենց անօթութիւնը կը մուռնան, երբ զաւակին հաց կ'ուզէ :

— Մայրիկ, ինչ ընեմ, հաց կ'ուզեմ, անօթի եմ, անօթի, կրկնեց աղան լալաղին : Մայրն այս անգամ չը պատասխանեց, լուռ մնաց, ան կը մտածէր, դլուխը

կախած, յուսահատ, փորձեց նորէն համոզել որ համբերէ, սպասէ հօրը վերադարձին, որ սակազն կուշանար և վայրկեանները ժամեր կ'երևելին խեղճ սպուն:

— Բնաւ հացի փշրանք մէն ալ չկայ որ ուտեմ, հապա ինչպէս է որ մա՛յրիկ, ւերիչներ իրենց հացերէն կենդանիներուն ալ կուտան, թոչունին ալ բաժին կը հանէն, փա՛ւք Աստուծոյ, մենք կենդանի կամ թոչուն ալ չունինք սուտը. ա՛խ աս ինչ վիճակ է մեր վիճակը. աս ինչ խեղճութիւն, մեռնէի, աղատէի, ըստ սպան, խորունկ ա՛խ մը քաշելով:

— Զա՛ւտկա, քիչ մը դատերովդ զսպոյր, հիմա կը մթնէ ու հայրդ կուգայ չուկայէն, հայ կը բերէ կ'ուտես, կը կշտանաս, կրկնեց մայրը:

— Կը մթնէ, հա՛, կը մթնէ. հայրս կուգայ, հայ կը բերէ... բայց ինչպէս աշխատիմ, դատ պատրաստեմ մա՛յրիկ, անօթի՛ կեմ, անօթի, չնա հասկնար, գոչեց անհամբերութեամբ և մէկ կողմ ինալով սկսու մտածել, աչքերը կիսախուփ, ատեն ատեն խոր հատաչներ արձակելով... Մայրն ալ կրթնած չոր պատին, զսպելով դիւրալազ արցունքը աչքերուն, կը դիտէր իր տղան, իր սրտահատորը. չհասկնա՛լ սպուն անօթութիւնը, ինչպէս չէր հասկնար, բայց...:

Խոր լուծեան մը մէջ այսպէս բաւական ժամանակ անցաւ, երբ հայրը վերադարձաւ տուն, երեք հաս չոր հաց փաթեթած լաթի մը մէջ. ՚ին ու քրքրած վիրարկու մը ուսին, երեսը սպտաս, ձեւքերը օրուան կոշտ ու տաժանադին աշխատութենէն ճաթրտած ու սեցած, րիւրութիւն կը հոտէր իր աչքերէն...:

... Տղան հազիւ լսած էր իր հօր ձայնը, չտկուեցաւ խելոյն նստած սեղը, և մանկական ուրախութեան ճառագայթում մը տղղեց իր դէմքը: Ոտքի ելաւ և մայրը, պարաստեց նահապետական հին սեղանը, խօնցան, շարեց

անոր վրայ երեք հացերը ու յողորմեցան այդ խեղճ ու կրակ ընթրիքին չուրջ. տղան ըստ սովորութեան « հայր մեր» արտասանեց ցած ձայնով մը և սկսու ուտել: Հայրը ախորժակ չունէր ուտելու: արտում էր ան, չտատարում, նմանապէս և մայրը, որ ակամայ, նօթութենէն բռնադատուած, բանի մը պատառ չոր հաց կերաւ ու շեւ քաշուեցաւ: Ինչ ողորմելի սեղան, լո՛կ հաց ու ջուր, այ՛դ է աղքատին ամէնօրեայ ձայր, անփոփոխ, անվերջ, բայց երանի թէ ամէն օր ըլլար գոնէ...:

Տղան կերաւ մեծ ախորժակով այդ չոր հացը մինչև որ կշտացաւ. հայրը ո՛չ մէկ պատառ չդրաւ իր բերանը, ան կը ծխէր շարունակ, ծուխն էր կարծես անոր ալ մտունդն ու ցուներուն ամօքիչը. իր մտայնամած դէմքը ստեպ կը ծածկուէր բերնէն ու ու քթէն ելած ծուխի քարդ հոսանքներէն. ցուտը անոր աչքերէն արցունքի կաթիլներ վար կը թափէր ատեն ատեն, անթիւ էին իր մտածմունքները և ի զուր կ'որոնէր մօքին մէջ միջոցներ որպէս զի կարողանար հաց ու վտակալտիպաց և ուրիշ սէճաքեր հայթայթել, դժբախտաբար քողաքին մօտերը սնունտ ալ չկար, որ երթար շալակով փայտ բերել տուն, դրամ չկար որ գոնէ գնէր կենդանիներու աղբը: արատը և զայն գործածէին փայտի տեղ. Ետն միջոցին հէգ մայրն ալ կը մտածէր ձմրան այդ ցուրտ եղանակին հարուստ ձեռք բերելու հնարաւորութեան վրայ պարապ տեղը, չարչիկելով իր ուղեղը տունց ելք մը գտնել յաջողելու. ուր պիտի երթար իրենց այդ չքաւորութեան վերջը, մերթ ընդ մերթ յուսահանասօրէն՝ քթին տակէն աղօթքի բուտեր կը մրմուր և Աստուծոյ օգնութիւն կ'աղերտէր: Իսկ տղան, այլևս փորը կշտացուցած, հոգ չէր թէ չոր հացով ու պղտուկ ջուրով, սկսած էր խորհիլ վաղուան դատերուն վրայ. և այսպէս, անուսպանքի այդ անակին մէջ, կր ախրէր մեռելային լուծիւնը միայն ու դուրտէն կը լուսէր

բուռն քամիին կատաղի սուլումը, որ ձիւնի ծուէննե-
րով կը մտրակէր խրճիթին պատերը. այդ սուլումին
ասնն ասնն կ'ընկերանար շուներու կաղկանձուով. որ
սոսկում կը պատճառէ միշտ:

Սեզանը կը մնար իր սեպը, մոռցուած ու լքուած
և տղան անքթիթ հօրը կը նայէր չարունակ, յայտնի էր
թէ բան մը կուզէր խօսիլ ու կը վարանէր: Վերջապէս
համարձակեցաւ խզել երկարասե լուսթիւնը և սկսու-
ցած ձայնով ըսել. — Հայրիկ, դասապիրք չունիմ, որ
դասերս լաւ պատրաստեմ. նոյն խոյզ գրելու թուղթ
չունիմ. ուսուցիչներս ամէն օր կը բարկանան ինծի ու
կը յանգիմանեն զիս ծանր խօսքերով. անխ, հայրիկ,
կրբ կը տեսնեմ որ բնկերներս, դասի ասնն կը պատաս-
խանեն եղած հարցումներուն և գովեսա ու ժպիտ կ'ըն-
դունին ուսուցիչներէն, աչքերս արցունքով կը լեցուին. . . .
Ախ, եթէ ես ալ գիրք ու թուղթ ունենայի, հաւատապէք
որ կարգիս առավիճը կ'ըլլայի և ամէնէն աւելի զիս պիտի
գովէին վարժապետներս ու գուն ալ որ չափ պիտի հպար-
տանայիր. . . .

Հայրը որ ընկզմած էր մտածմունքի մէջ, հազիւ
հազ կրցաւ բերանը բանալ ու ըսել — Ինչ ընենք, զաւակս,
բախտը մեզի չի ժպտիր, դրամ չեմ կրնար չափել որ զբո-
րօցական քոյր պէտքերդ. հոգամ: Ու թեթեւ վարանումէ
մը յետոյ յարեց, լաւ կ'ընես զաւակս, եթէ ձգես դպրո-
ցը. . . .

Իր հօր այս անակնկալ խօսքը շանթի մը ազդեցու-
թիւնը ունեցաւ սղոտն վրայ, յեղակարծ բարկութիւն մը
կասկարտիր ըրաւ անոր մաշած դէմքը և, — Ինչ կ'ըսես,
հայրիկ, եթէ Ապուլաւ ողորմի ու ես դպրոցէն ընթա-
ցաւարտ ըլլամ և ս գիտեմ ինչ վիճակով պիտի ապրինք
այնուհետեւ. եր, միթէ կարելի՞ բան է որ ես դպրոցէն
երկեմ կրկաաար:

Տղան թէի ստաներիւ տօրո՞ւ, բայց առած էր ուսմուն-
քին համր և զգացած անոր կարեւորութիւնն ու անհրա-
մեշտութիւնը լաւ՝ տարիւու համար:

— Հապա ինչ պիտի ընես, զաւակս, եթէ դպրոցէն
չերեսս. չէ՞ որ մեղի դրամ պէտք է հիմա տարիւու համար,
հացի դրամ, ուսմունքը փոր չի կշտացներ:

— Ախ, հայրիկ, եթէ գիտնայիր ուսմունքին արժէքը,
այդ խօսքերով զիս պիտի չվշտացնէիր, դուն ընդհակա-
ռակը պիտի քաջակերէիր զիս որ դասերս չարունակեմ:

— Տղն'ս, ես քնզմէ աւելի լաւ գիտեմ այդ ամէնքը.
բայց ինչ կարող ենք ընել, քանի որ դրամ չունինք ու
ակար եմ, ինչ ընեմ, ինչպէս ապրեցնեմ ձեզ:

Մայրը լուռ էր ու աժգոյն. ուշադրութեամբ հետե-
ւած էր հօր և զուկին այդ տխուր խօսակցութեան. յուռա-
հատութիւնը ծայր աստիճան էր, մտքովը կը բողբէր ու
կ'անիծէր իր կեանքը, իր ճակատագիրը, հազար սնդա՞մ
նախապատիւ կը գտնէր մահը, որուն կը բողբէր ի սրտէ-
սէ, որքան տաժանելի, որքան դառն էր իրենց վիճա-
կը. կենդանիները, անբան անասունները մեզմէն երջանիկ
են, կ'ըսէր ան. քանի որ գոնէ մեզի պէս ան հանցնող,
սպառող, սիրա կրծող մասամունքներէն դերը կ'ապրին.
Խողճա՛, գթա՛, ս'վ Աստուած, գոնէ մէկ համիկ, անմեղ
զուկիս: Եւ վշտակիր մայրը մէկ մը իր աչքերը կը յա-
ռէր սղոտն, որ կը խօսէր ու կը պատասխանէր հօրը՝ ման-
կական չրթունքներէն սխ ու վախեր արտաբերելով. ի-
րաւունք կուտար իր սղոտն, որ կը փափաքէր իր ուս-
մունքը շարունակել. մէկ մըն ալ կը նայէր ամուսինին,
որ դաշկահար ու վատոյժ, թախիծը դէմքին, դառնութեան
բաժակը ցմրուր քամած, կը խօսէր զաւկին՝ աղպարուսար
Իրիակ կամքին հակառակ և իրաւունք կուտար անոր ալ,
որ կը թիկադրէր զաւակը ձգել դպրոցն ու հայրի ճամբուն
հետեւի: Կ'երեւակայէր այդ պահուն հարուսանիւու ար-

զաքները , որոնց բաժինն էր շարունակ ու բախ , զուարթ ,
աննոգ ու անվիշտ ապրել , խնդում , խաղ ու երգ , եւ
վշտակիր մօր սիրաբ կտոր կտոր կ'ըլլար իր տղուն թըշ-
ուաւութեան վրայ . որուն երբեք արժանի չէր . ան ալ
իրաւունք ունէր ծիծաղի ու ժպտի եւ կ'անիծէր ինք-
զինքը որ ծնած էր զայն տառապանքի համար . . . :

Մթին էր գիշերը ու ցուրտ սաստկացած . կը դողային
երեքն ալ . լուսնիւնը նորէն տիրած էր թշուառութեան
այս զոհերուն վրայ . հայրը աւելի զորաւոր կերպով կը
շարունակէր ծխելը , առանց ուշադիր ըլլալու որ օդը
կ'ապականէր ծուխով եւ նեղացուցիչ կը դառնար իր կը-
կոջ ու դաւկին համար , որոնք անարտունջ կը կրէին այդ
անախորժ վիճակն ալ : Հասած էր ժամանակը անկողին
մանելու , հանգստանալու , եթէ երբեք կարելի է , հանդ-
տանալ անպատասպար ու ցուրտ խրճիթի մը խշահակներուն
մէջ , եթէ երբեք կարելի էր թաղձագին մտածմունքնե-
րով արորուած այդ հոգիներուն՝ աչքերնին փակել : Աղօտ
կանթեղին արձակած լոյսն ալ իւզին սպառումովը սկսած
էր նուազիլ : Մայրը ստիպեց տղան ազօթել , թերեւս
Աստուած լսէր անոր անմեղ ձայնը . եւ բանար իր գթու-
թեան զուսները :

Խուցին պատերը ճեղքրտուած էին սեղ սեղ եւ բուռն
քամին ձիւնի շերտեր երեւնն այդ ճեղքերէն ներս կը
սարդեցնէր . մայրը տղան քովն առաւ , ոտքերը կը շփէր
սաքցնելու համար . ինք խելացնոր էր գրեթէ , համազը-
բաւուած դաւկին արասուներով , չէր զգար ցուրտին ազ-
դեցութիւնը . լացաւ տղան երկար ատեն , ակունները ցուր-
տեն կճրթեցնելով , հետզհետէ մութին մէջ մարեցաւ անոր
ձայնը , թմրեցաւ մարմինը եւ փակուեցան արցունքոտ
աչքերը , ու քնացաւ խոր քունով . իսկ մայրը անքուն
կը հսկէր իր հէգ տղուն . . . :

Գիշերուան մութը կամոց կամոց կ'անհետանար ,
երկինքի ջանքը հետզհետէ կը մարէին՝ սեղի տալով ար-
շալոյսին որ կը բացուէր . ամայի փողոցներուն մէջ դեռ
կը լսուէր շուներուն ունումը : Մայրը կը մտախէր երազ-
ներու մէջ թաղուած : Աստու եղած էր :

Գուրբը , առնիրուն ճեղքերէն ու տանիքներու քի-
ւերէն՝ ցուրտէն սառած ձիւնի խոտրոյներ կախուած է-
լիս ամէն կողմ . աժգոյն մեռելութիւն մը կը թագաւորէր
փողոցները . ո՛վ գիտէ . այդ ազքատ թաղին մէջ քա՛նի
փողոցները . քա՛նի առնիր կային թշուառութեան ճիրաններէն բզըք-
սուած , ո՛վ գիտէ , քա՛նի քա՛նի ընտանիքներ կային
ուները գամուած իրենց ցուրտ անկողիններուն վրայ , ու-
րոնց համար չէր անշուշտ աւառտեան հանգիստ գարթ-
նումը իրենց քուներէն , տաքուկ անկողիններու մէջէն .
աննոգ ու անտարբեր՝ ձիւնին ու բուքին , ցուրտին ու
հոգմին :

Մայրը կէս քուն , կէս արթուն , մտիկ կ'ընէր քամիին
մունչիւններուն . տղան ալ արթնցած էր եւ կճկուած մօր
գրկին մէջ , կը հեծկտար առնն առնն . քանի մը բուպէ
վերջ բոլորովին արթնցաւ խեղճ կինը , ելաւ իր աղօթքը
չրթունքներուն վրայ . դուռը բանալու , որ ստոած էր
եւ լաւական դժուարութեամբ դարձաւ ծխնիներուն վրայ ,
եւ առաւ կինը իր սովորութեան համեմատ աւելը ձեռքը որ
մաքրէ դրան աւջիւ գիլուած ձիւնը . եւ ա՛նա հասաւ իր
ականջին՝ դաւկին ալէկաուր ճիշերն ու հեծկտուքները .
տղան ցուրտէն սաստիկ հիւսնդացած էր . մայրիկ . . .
օ՛ֆ , մայրիկ , կը կրկնէր շարունակ :

Շուարեցաւ խեղճ կինը , մթագնեցան աչքերը , պա՛ն
մը կանդ առաւ ինքզինքը երազի մը խաղալիք կարծե-
լով , ապա յաղթեց այդ շփոթութեան , ձեռքէն ձգեց ա-

ւելը և զուսը զոցելով վազեց իր զաւակն անկողինին քով :

— Ա՛խ , սիրուն Բայէս , քեզ արդեօք ի՞նչ պատահեցաւ որ այսպէս կը հեծկտաս ու կուլաս :

— Օ՛Ք , օ՛Ք , — հառաջները կը մարմբէին հիւանդին պաղ չրթունքներուն վրայ :

— Զան , ջան , քեզ զուրպան , ա՛ղիզս , բան չկայ , մի՛ հեծեր , մի՛ վախենար , տաքնալուզ պէս կ'ստողջանաս — կը յանկերգէր խելացնոր մայրը , սեղմած իր կուրծքին՝ սրտանատորը . սղան կը սարսափ , դունաթափուած բոլորովին :

Հայրը դեռ պաղ վերմակին ներքեւ անշարժ կը մնար . թաղուած անշուշտ իր միջձաւանջներուն մէջ . սղուն հեծկտաւքէն արթնցաւ յանկարծ , սրախ մեծ արտփիւնով մը , զարմացական ակնարկ մը նետեց սղուն վրայ և հարցուց :

— Ի՞նչ պատահեցաւ , ի՞նչ եղաւ , զա՛ւակս , ինչո՞ւ կը տքաս այսպէս , բան չկայ , հանդիստ եղիր , կ'անցնի , բան մը չէ — և շտապով հագուեցաւ . խեղճ մարդը արդէն աշխատելու ոյժ չունէր . զաւակին այդ վիճակն ալ զինքը կը կաշկանդէր . ի՞նչ ընէր սակայն , կարելի՞ էր իրեն օր մը տունը մնալ , չէ՞ որ իրիկուան դարձեալ երկու չոր հաց սուն բերելու հարաւորութիւնը իր նոյն օրունան աշխատանքէն կախուած ունէր միայն . . . ուստի ակամայ , աչքը ետին , դուրս ելաւ վհատ ու կորագամակ դէպի իր աշխատանոցը :

Տղան կը տառատէր ցաւերու մէջ . բժի՛շկ . բժի՛շկ . . . բառերը մեղմով ու վարանքով կը լսուէին խրճիթին մէջ . բայց ո՞վ է լսողը որ կատարէ խեղճ աղքատին ազաւանքը . բժի՛շկը դրամով կուզայ . . . Մոլիզին հովը կը շարունակէր վչիկ և հիւանդ սղուն սարսուռը չէր կասիր ընու . ակունները մէկմէկու կը բաղխէին միշտ . մայրը

չէր գիտեր ի՞նչ ընելիքը , ինքն ալ իր հեծեծանքները ըսկտաւ խառնեց զաւակին հեծեծանքներուն . չորցած աչքերէն վերձակին վրայ կաթկթած արցունքները վայրկենապէս կը սառէին . տոէպ սոէպ կը համբուրէր զաւակին գալկահօր ճակատը .

— Ա՛խ , Բայէս , թող ես քու տեղ հիւանդանայի , ամբողջ ցաւերդ թող իմ վրաս թափին , արեւուդ զուրպան . ջա՛ն Բայէս . . . :

Շատոնց առատաւ եղած էր , բայց տունին ընթացիկ գործերը անկատար կը մնային , սղուն հիւանդութիւնը կաշկանդած էր աշխատող մօր բազուկը :

Հիւանդ պատանին ա՛յնքան կը սիրէր դպրոցը , որ այդ պահուն իսկ , իր աննդի նոպաներուն մէջ ստէպ կը յեղցեղէր դպրոց բառն ու իր դատընկերներուն անունները . ան կ'ըսէր իր մօրը .

— Ա՛խ , մայրիկ , դպրոցէս ուշացայ այսօր . դասերես ես կը մնամ : ա՛խ , եթէ ունենայի ամբողջ դասագիրքերս , ա՛լ աշխարհի վրայ ոչինչ չէի ուզեր , բանի մը չէի կարօտիր . ընկերներուս միշտ աւաջմիւր կ'ըլլայի : Ըսէ՛ , մայրիկ , ինչպէս ընեմ . այս հիւանդութիւնն ալ գնաց եկաւ , իմ օձիքս բռնեց , թող երթար այնպիսի մէկուն , որ հարուստ էր : որ կրնար իսկոյն բժիշկներով ու դեղերով չըջտպատուիլ . աս ի՞նչ աշխարհ է , մայրիկ ջան . . . :

Տարարախտ ուսանողը չէր խորիք սակայն որ իր այդ հիւանդութիւնն անգամ աղքատութեան հետեւանքն էր . ցուրտին արգիւնքը . պաղաւտութիւն , և հարուստը պէտք չունէր իսկ հիւանդանալու . անիկա իր ստաքուկ ընկաւրանին մէջ կը վայելէր ճօխ . առատ պարգեւները այս կեանքին : Մայրը խղուր կը ջանար . համուզել իր սղուն , շա՛տ տխար կ'երեւէին հիւանդին՝ անոր՝ համակերպութեան համար սուած թելագրութիւնները .

դժբք փայլեցաւ, նորէն քսակը պիտի լեցուէր, հարցուց սպասուհին թէ արդեօք զինք հրաւիրող անձը բաւական հարուստ կ'ընենէր. սպասուհին պատասխանեց թէ՛ ո՛չ, խեղճ մարդ մըն է, ցնցատիներով ծածկուած և նոյն խկ տաքերն ալ կ'իտաներկ: Բժիշկը խոստուեցաւ. — Ըսէ՛ այդ մարդուն, թէ բժիշկը տունը չէ, քիչ առաջ հիւանդի կանչուելով դնաց. և կ'իմէ ուր կ'ընթաց և կ'ըր վերադառնալու հարցնէ, պատասխանէ որ չես գիտեր:

Սպասուհին կատարեց իր էֆէնախին անդուժ հրամանը. թշուառ մարդը դրան առջև կ'ըստրուէր, ամբողջ մարմնով կը դողար և ոտերը տաքցնելու համար ամուր ամուր գեանին կը զարնէր. դուռը կրկին բացուած ասան, կարծելով թէ բժիշկն է, խկոյն ինքզինքը ժողվեց և խոնարհութեամբ ու արտաւժ կանգնեցաւ և լսելով սպասուհին խօսքերը՝ քարացած մնաց իր տեղը. — Ո՛հ, ի՛նչ պիտի ընեմ. ո՛ր քարին պիտի զարնեմ գլուխս, ո՛ր ջուրն ինձամ որ աղատեմ այս վիճակէս. ասանկ ալ դժբախտութիւն կ'ըլլայ. վաղող սպրիւրին քով կ'երթամ, ջուրը կը կտրի — մրմուռաց մարդը և ետ դարձաւ աւելի յուսահատ, աւելի ընկճուած. քաշկու կարողութիւն ալ չէր մնացած վրան, ոտքերը կը սահէին սառուցիներուն վրայ. բայց սակալի ցուրտէն մարտկուած կ'ըստիւրուէր վաղել, և ահա յանկարծ ոտքը սահելով ուժգնօրէն վրուռուեցաւ սառուցի մը վրայ ու քիչ մնաց որ գլուխն ու ոտքերը ջախջախուէին. մեծ դժուարութեամբ յայտնեցաւ ոտքի ելնել. — Ախ, Աստուած, հողիս ա՛ն, աղատիմ — հողար արտունջներ ու բիւր հառաչներ ելան իր կուրծքէն: Գրեթէ ձիւնամարդ մը դարձած տուն հասաւ. — Հէ՛յ մարդ, այդ ի՛նչ վիճակ է, ո՛ւր մնացիր որ այսպէս կողար. ուր է բժիշկը — հարցուց կինը ամուսնոյն: Մարդը բարկութեամբ անխնայ բժիշկն ալ, աշխարհն ալ, մարդկութիւնն ալ.

— Զի՛տը տակը մնայ, ես լա՛ւ գիտեմ որ սուան էր ինքը, բայց երբ իմացաւ որ աղքատ մըն է զինքը կանչողը, սպասուհին պատառիւրեց որ սուա խօսի ու զիս պարտոյ ճամբու դնէ. բան չեմ ըսեր. Աստուած այդ անգութներուն զխուեն Սաղամ-Գամորի կրակը տեղաց: Օ՛Ք, ա՛լ քաշկու կարողութիւն չունիմ. Աստուած իմ, գլխա՛ վրաս. երանի՛ թէ ծնած չըլլայի:

Քիչ մը լսելէ յետոյ շարունակեց խօսիլ մարդը. — Բժիշկը չեկաւ, հը, աղքատին կ'երթայ. բայց կը դարմանամ, ի՛նչ կրնայ ընել բժիշկը Աստուծոյ առջև. որդուն ատողջանալը Աստուծոյ գթութենէն կ'իտում անի. կը յանձնեմ աղաս Իրեն, ի՛նչ որ կ'ուզէ, այնպէս թող ընէ, բժիշկ, հէ՛, բժիշկ — կը կրկնէր ան՝ զլուխը շարժելով:

Հիւանդին վիճակը անփոփոխ էր. մայրը զլուխն ու վիզը ծուած կը մնար անկողինին քով անձայն. չըջակայ նաղքատիկ տուններուն ծխնելոյզները սկսած էին քուլայ քուլայ ծուխեր արձակել դէպ ի վեր. միայն այս խըռուառներուն խրճիթէն ծուխ չէր բարձրանար: Մայրը ամէն օր կ'երթար դրացիներուն տունը, թէ՛ անոնց գործ մը կատարելու և թէ տաքնալու, քանի որ աղան դպրոց կ'երթար աւաւստուն և այլն ալ գործի. իրա այդ օր ցուրիկ կղաւ ու կինը չերեւցաւ, բարեմիտ դրացիներէն մէկ քանի կիններ խորհեցան թէ արդեօք ինչ պատահեցաւ իրենց խեղճ դրացուհին որ սուանէն դուրս չեկնէր. ուստի եկան դուռը զարկին. մարդը գնաց բացաւ խկոյն. — Խնր՛ ըլլայ, ըսին զարմանքով, ինչու՞ այսօր տունը մնացիր ես — և ներս մտնելով տեսան որ մայրը արտասուալից նստած է աղուն մնարին քով և և հիւանդը դառնօրէն կը հեծկըլտայ անկողինին մէջ:

Բարեմիտ ու բարեսիրտ դրացուհիները յայտնապէս յուզուեցան ու գոչեցին. — Ա՛հ, այս ցուրտ ու տխուր տան

մէջ ո՛չ թէ փափկամարմին սողաքներ, այլ զօրաւոր մարդիկ անգամ կարող չեն ապրիլ. հրաշք է ձեր ապրիլն ալ :
 Ի՞նչ կրնային ընել եզկեկները. ճակատագիր, հարկ էր իրենց զուլս ծուկ անողորմ բախտին բոլոր հարուածներուն. մինակ էին միթէ իրենք աշխարհի վրայ. գիտէին թէ իրենցմէ աւելի տանջուող, աւելի տառապող շատեր կան տակաւին. ու այս գիտակցութիւնը ողբալի սիրտիանք մը չէր անշուշտ . . . :

Դրացունչները կարեկցութեամբ լիցուած, վաղեցին իրենց սուները, կրակ, փայտ բերին, ուտելիք բերին, վերմակներ բերին, ծածկեցին, խնամեցին ատրաբախտ պատանին, որ սարուած այնքան խնամքներուն չտրճիւ վերջապէս անողջացաւ ուսկաւ աւելի եւանդով շարունակել դիրոց. մանաւանդ որ իրենց ազնուասիրտ գըրացիները հիւանդին առողջանալէն վերջն ալ չզրոյցան իրենց խնամքը և փոքր ի շատէ բարւոյնցին այս ազքատիկ ընտանիքին սպրուտտի դասն վիճակը :

Գ .

Կ'անցնէին ձմեռուն հրկար զիշկները և ցրտագին օրերը. հետզհետէ կը մօտենար դարունը, աւեակով սղքատին ապրելու կարելիութիւն. սաստիկաշունչ օրերուն սկսան յաջորդել պարզ ու տաքուկ օրեր, արևուն ճաւագայթները կ'իյնային ուղղակի քաղաքին վրայ և կը կենդանացնէին մեռեալ բնութիւնը : Եւ այս խեղճ ընտանիքը որ այնքան տառապած էր ձմրան խտուրթիէն և բարի դրացիներու օգնութեամբ կարողացած հասնիլ գեղածիժաղ նոր եղանակին, սկսաւ յուսալ թէ պիտի կարենայ վայելել երջանիկ օրեր և ուրախ ժամեր. մօրը սիրտը բաւական հանգստացած էր, և որպէս զի տպաւորութի իրենց ապրուստը այնուհետև, նախընտրեց ծա-

ռայել հարուստի մը սուներին մէջ ու իրրև ազատին մատու Մարկոս էֆէնտի սունը. առաւօտէն մինչև երեկոյ յօմարափոյթ կը կատարէր իր սասանձնած պարտականութիւնները և իրիկուան կը վերադառնար իր բնակարանը, ուր կը աւանդէր ի՛ր իսկ սան գործերը անձանձրոյթ, որքան ալ յոյնած բլլար ու վատտակարելի և այսպէս կ'աշխատէին հայր ու մայր և կ'ուսանէր զաւակնին. սակայն սարիքէն աւելի տառապանքով ծերացած հայրը հետզհետէ ուժասպառ կը դառնար և եթէ քանի մի տարի ալ չարունակէր աշխատիլը, այլևս պիտի հուչէր իրեն համար գործէ դադարելու աղէտալի ժամը :

Հորովեցան մէկ քանի տարիներ. սղան բուական յուսալքիմած էր դպրոցին մէջ. ան ամէն իրիկուն դըպրոցը արձակուելուն պէս ուղղակի սուն կը վազէր և իր ընկերներէն ստացած դասագրքերուն վրայ, փոքրիկ ճրագի մը անբաւական լոյսին տակ կը թարթափէր ժամերով ու իր այս քրտնաջան վաստակներուն չտրճիւ իր դպրոցական վերջին տարեշրջանին՝ յաջողած էր կարգին առաջին աշակերտը հանդիսանալ :

Կը մօտենային ամառվերջի քննութիւնները. ուտրտական կարգը շարաթներ տուալ սկսած էր պատրաստուիլ հրապարակային հարցաքննութեանց. մեր Տարաբախտ Ուսանողը բոլորովին համագրաւուած քննութեանց պատրաստութիւններով, մոռցած էր ուտնին ալ, խմիրն ալ, քնանալն ալ. իրիկունները հագիւ մասնակցած իրենց ազգատիկ սեղանին, խեղոյն կը քաշուէր սլլպացող ճրագին առջև ու կը պորապէր դասերուն. ու՛չ ատեն, զբերթէ հագուած կ'իյնար անկողին և առաւօտուն շատ կանուխ, ընդոտ արթննալով կրակէր իր աշխատութեանց. ու այսպէս շարունակելով յաջողեցաւ բոլոր ճիւղերուն մէջ փայլուն քննութիւններ անցնել և առաջինը հանդիսանալ իր բոլոր ընկերներուն մէջ :

Ընկալեալ սովորութեան համեմատ, ընթացաւարտներու վկայականներուն բաշխման հանդէսին պատրաստութիւններով զբաղած էին ուսուցիչները իւրաքանչիւր ընթացաւարտի որոշուեցան ձառնախօսութիւններ, արտասանութիւններ և երգեր. և որովհետև կարգին ստուջինը այս չքաւոր տղան կողմ էր, անոր յանձնուեցաւ վերջին հրամուշտի ձառնախօսութիւնը:

Կիրակի էր. արշաղոյսը դեռ նոր կրօնէք սկսելով լսներու կառարները ու քաղաքը կը նիրհէր սակաւին Մարիէտի բաղաւկներուն մէջ, այդ գիշերը սակայն, բնթացաւարտ սաները գրեթէ փակած չէին իրենց աչքերը և սահող ժամերը դարերու նշանակութիւնը ունէին իրենց սպասող ու արտօղ սրտերուն համար: անհամբերութեամբ կ'երթեւեկէին իրենց ստաներուն մէջ ու կրօնաւէին նկեղեցւոյ զանգակին. և անո սնոր հսկայ գոգանջը թրթուացուց օդը ու թնդացուց ուսանողները. անմիջապէս սկսան հարուել, շքուիլ, լուացուիլ, սանարուիլ ու փութացին կեղեցի պատարագի արարողութեան հանդիսաւորութիւնը վայելել յետոյ, շտապեցին վարժարան երթալ և իրենց կրթիչներուն առաջնորդութեամբ զարդարել սրահը ճաշակաւոր կերպով և օրուան հանդիսադրութեան արժանի. ժամ մը վերջ արդէն ամէն ինչ կողմ ու պատրաստ էր դպրոցին մէջ:

Որոշեալ ժաման, զանգակին ձայնով երկուսն հանգիսականներու բազմութիւնը սկսաւ լեցուիլ սրահը. աշակերտներուն ծնողքները երջանիկ ժպիտներով սղորուն և հետաքրքիրներ ամեն սեռէ ու հասակէ դուռնադուռը կը դիմէին վարժարան ըմբոշիտներու հանդէսին քաղցրութեամբ ու շատեր ստիպուեցան օտքի վրայ մնալ: Ընթացաւարտ սրտոնները փայլուն զգեստներով, ուրախութեան ձառաղայթ ու մեներով ման կուգային ու կը պատ-

ուստիրէին հանդիսականները. սէջ ու հարթ այդ կըջանիկներուն մէջ դէմք մը միտքն կար որ ակտուր էր ու արտուան մեր Տարաբախա Ուսանողն էր, որ հակառակ ամենէն յաջողակն ըլլալուն, որ հակառակ հարատւութեան աւաջին իրաւունքին տէրը ըլլալուն, գլխահակ էր և աչքերէն տիրութեան ամպեր կ'անցնէին. սրովհետև այդ հանդիսաւոր օրն իսկ հողուած էր ինք ցնցոտիներ, և աղքատութիւնը կ'անցնէր խեղճ աղան այդ բազմութեան մէջ. ան, թշուառութիւն, սրքան դառն ու թանապիղ է քու բաժակդ . . . :

Հնչեց հանդէսին սկզբնորդութեան ստուջին զանգակը. աւարտականներու սրտերը արտօնեցին ուժգին, երկրորդ և երրորդ զանգակին բացուեցաւ թանք ծածկող վարազայր և սեռնուեցաւ երգիչներու կրկես խումբը, որ կրած իշտ-ուսուցիչն առաջնորդութեամբ կրկնայն կըզով մը թնդացուց սրահը. հանդիսականները ոգևորուած բուռն ծափահարութեամբ մը զնահատեցին հետզհետէ բոլոր բնմին վրայ կրեցաւ խեղճ աղան, որ թրթուուն ձայնով լսուի հարուել իր հրամուշտի ձառք. հատիկ հատիկ, մը սկսաւ կարդալ իր հրամուշտի ձառք. հատիկ հատիկ, մը սկսաւ աւագանութեամբ և յանկուցիչ կեւէջներով. հանգիսականները յափշտակութեամբ. խոր լուսութեան մը մէջ կ'ունկնդրէին հիացումով. ս'վ էր այս չքաւոր աղան, որ կ'ունկնդրէին հիացումով. ս'վ էր այս չքաւոր աղան, որ կ'ունկնդրէին հիացումով. ամենքը կ'ուղէին հասուեցաւ սրահին մէջ այդ պահուն. ամենքը կ'ուղէին հասուեցաւ սրահին զուտակ ըլլալը. մեր սրտանի ձառնախօսը սակայն սկսաւ յուզուիլ. բնմէն նայուածք մը արձակեց հանգիսականներուն վրայ ու չլրցու սեղնել իր հայրը կամ մայրը . . . արցունքի քանի մը կոթիլներ մեղմորէն սա-հեցան իր աղքատի դաղկահար այտերէն վար . . . : Անոր խեղճ հայրը թէև կրցած էր ներս սղորդիլ սրահէն, բայց խեղճ հայրը թէև կրցած էր ներս սղորդիլ սրահէն, բայց

տկար ու աղքատիկ, չէր կրցած առաջ անցնիլ ու ճեղքել բազմութիւնը. անշուշտ կը վախճաքէր իր զաւակը տեսնել շրջանաւարաններու խումբին մէջ, ինչ որ իր սրտուր սրտին գերազանց սիրտիանք մը պիտի ըլլար այդ օրը, բայց չէր յաջողած ու չէր գիտեր թէ այդ վայրկեանին իր զաւակն էր բեմին վրայ, ամէնուն հիացումին աւարկայ . . . :

Տարաբախտ ուսանողը ցնցոտիով ծածկուած բազուկը երկնցնելով իր ընկերներուն կը խօսէր. «Ահա՛, ընկերներ, հնչած է բաժանումի ժամը այս նուիրական յարկէն և իրարմէ. հո՛ս, քով քովի աշխատեցանք տարիներով. արդարեւ այս բաժանումը չա՛տ ծանր է մեզ համար. ապագային անորոշութիւնը մեզ կ'ընկճէ՛՛ երբ մտք կը բերենք այս դպրոցին մէջ մեր անցուցած տրամութեան և ուրախութեան ժամերը, անոնք իրարու խառնուելով գեղեցիկ ներդաշնակութիւն մը կը կազմեն և մեր սրտին խորքը յիշատակի անմահ արձան մը կը կանգնեն . . . : Սակայն, չբուսահատինք, մենք լուսոյ զինուորներն ենք, մենք պաշտօն ու պարտականութիւն առինք հո՛ս՝ կուուրու խառնարի որդիներուն դէմ, ուսման և գիտութեան լայնալիծ ազեղը ձեռքերնիս, պիտի նետահարենք ազխութեան կուրծքը որ մեր Ազգին մեծամասնութեան մարմնին վրայ դու կը բարտխէ. պիտի քանդենք անոր ամբակուս պարխարները, որուն ետեւ բանտուած է Հայութեան ճշմարիտ ազատութիւնը . . . :» Այս խօսքերը արտասանած ասեմ կերպարանափոխուած էր ան ու կարծես ներշնչուածով կու գար հրահրել իր ընկերները, որոնք յայտնապէս յուզուած սկսան արտասուել : Աւարտեցաւ աղան կարի գեղեցիկ այդ ճառը և հանդիսականները որտղնդոտ ծափերով զըրգեցին սրահը. վարագոյրը իջաւ, բայց ժողովուրդը, ծափահարութիւնը շարունակելով ստիպեց երկրորդ անգամ երեւիլ բեմին վրայ, որ ասեմ վայելուչ խոնարհութիւնով մը

յայտնեց ան իր սրտագին շնորհակալութիւնը :
 Վարժարանին Տեսուչը բեմ բարձրացաւ վիսյականներ ունենալով իր ձեռքը. կարճ ասեմախօսութեամբ մը շնորհակալութիւն յայտնեց հանդիսականներուն, անոնց ներկայութիւնը համարելով մեծ պատիւ մը ու քաջալերութիւն իր խնամքին յանձնուած կրթական յարկին. յետոյ սկսաւ կարգով ընթացաւարաններուն անունները. առաջինն էր աղքատիկ աղան, որուն երեսու մը կրկին բունն ծափահարութիւն մը խոց ներկաներէն. յաջորդաբար կարգացուցան միւս ընթացաւարաններուն անուններն ալ և ստացան վիսյականները. ժողովուրդը հանդէսին փակեան աղարարութեան վրայ, գոհունակ սրտով սկսաւ ցրուիլ. աղքատիկ աղան պահ մը ժողովուրդին մէջ մտաւ փրշուսելու իր հայրը, բայց ոն մեկնած էր. վերադարձաւ իր տեղը և կրք յարգելի Տեսուչին, սեսուցիչներուն և ընկերներուն ձեռքերը սեղմելով, վերջին «մնաք բարով» ընտասանեց, փղձկեցաւ և արտասուքները խառնուցան իր հեծկտուքներուն. անոր համար արդէն խորունկ կսկիծ մէն էր բաժնուիլ իր պաշտելի դպրոցէն, իր երախտաւոր ուսուցիչներէն և իր սիրելի ընկերներէն ու հիմա կու գար անոր վրայ աւելնալ իր աղքատութեան կսկիծը. ա՛հ, կը խորհէր խեղճ աղան, կթէ մենք ալ հարուստ ըլլանք, իմ հայրս ու մայրս ալ հիմա հոս կը գանուէին ու լայնք, իմ հայրս ու մայրս ալ հիմա հոս կը շրջապատուէի կը տեսնէին իմ փառաւորութիւնս, ու ես կը շրջապատուէի քարեկամներով, ա՛հ, ո՛քան դառն է աղքատութիւնը : Այս խորհուրդներով յուզուած, արցունքի մէջ, խեղճ աղան մեկնեցաւ դպրոցէն :

Այդ հանդէսին ներկայ էին բարեխախտաբար աղուն հօրը մէկ քանի ազգականներն ու ծանօթները, որոնք հանդիպելով իրեն, կը շնորհաւորեն զինքը որ այդպիսի յառաջագէժ զաւակ մը ունեցած է. հայրը՝ որ բունն մը տեղեկութիւն չուէր, գարմանքով կը հարցնէր թէ ինչ

պատահած է . անոնք կը պատանն հանդէսին մէջ աղուն փայլուն ճառախօսութիւնը , բնկերնիրուն մէջ առաջին հանդիսանալը և ժողովուրդէն ընդունած ծափերը : Ուրախութենէն խելայեղ խեղճ մարդուն դէմքին կնճիւնները կը սրարդուն , ժպիտ մը կը թևածէ հոն , կը խնդրէ լարեկամներէն տուն երթալ միասին և կը փաթայ գինեատունէ մը շիշ մը օղի գնել . և ահա ցաւի բնակարանին մէջ ուրախութեան ձայներ կըսկսին արձագանդել , թիւրևս տարիներու ընթացքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով . հօր սիրտը կը դուարթանայ , կը մտնայ պահ մը ամէն բան , կը գրկէ իր պատուարեր զաւակը և համբուրելով աւար խոհուն աչքերը , կ'ըսէ . — Հաղա՛ր տպրիս , Աստուծոյ աջը վրայդ պահապան ըլլայ . իմ աշխատութիւններս խելբեւ չհանեցիր , ա՛պրիս , որ մեր տոհմին փառք ու պարծանք եղար այսօր , իմ ծերութեանս ու թշուառութեանս այս օրերուն մէջ երեսս ձերմկուցիր . օրհնակ ըլլաս , զա՛ւակս :

Հիւրերն ալ իրենց կարգին օրհներք , քաջալերութեան , յաջողութեան մաղթանքներ կը տեղայնէին տղուն վրայ , մէն մի գաւաթի պարպուելուն հետ :

Յետոյ սկսան խօսակցիլ թէ տղան ի՞նչ ասպարէզի մէջ պէտք է որ մտնէ կամ գործի հետեւի . ներկաներէն Մելգոն աղա կ'ըսէր .

— Եթէ ինձի կը հարցնէք , ևս շատ յարմար ու շահաւոր կը դռնեմ տղան սալ քաղաքիս հարուստ վաճառականներէն մէկուն քով , քանի մը տարուան մէջ , ան իր խելքով ու ճարտիկութեամբ էֆէնտիին աչքը կը մըտնէ , լաւ կը ծառայէ ու դրամ կը շահի . անկէ վերջ , հարկաւ դրամագլուխ մը կ'ունենայ , Աստուած ողորմած է , ինք իր գլխուն խանութ մը կը բանայ , հեղհեղ գործը կ'ընդարձակէ ու լաւ ապագայ մը կ'ունենայ :

Անկիւնը նստած էր ծերունի մարդ մը , Գասպար Է-

միւն , որ հոգ ընդմիջելով Մելգոն աղան , ըսաւ .

— Ի՞նչ գործ է ստիկա . վաճառականին մը քով մըտնել իրրեւ ծառայ , ի՞նչ պիտի շահի ու ի՞նչ ապագայ պիտի ունենայ քանի որ տղան լաւ գրել , կարդալ գիտէ , սա՛ր անիկա դեղագործի մը քով , քանի մը տարուան մէջ ինքն ալ դեղագործ մը կ'ըլլայ և ա՛լ տես դուն վաստակին դուռը . որովհետեւ դեղագործները աղբւրին ճրիջուրէն քանի մը կաթիլ կը լեցնեն շիշի մը մէջ ու իրրեւ սուղ դեղ մը կը քչին մեզի պէս ոչխարներուն . ա՛խ , եթէ ևս քու տղուն պէս դաւակ մը ունենայի , մէկը կրկուք չէի ընեմ , խելոյն դեղարան մը կը գնէի և հանդիստ կանակիս վրայ կ'երկննայի . . . :

Տղուն մայրը , որ ոտքի կեցած մտիկ կ'ընէր անոնց խօսակցութեան , լսեց որ տան դուռը կը դարնուի , փութաց բանալ և ներս մտաւ իրենց ազգականներէն իննսուն տարեկան դառամեղ ծերուկ մը , որուն ձերմակ մօրուքը կզակէն տարածուած էր ուսերուն վրայ , սա՛ լսելով տղուն յաջողութիւնը եկած էր ինքն ալ շնորհաւարելու և իր նահապետական օրհնութիւնը տալու , զողջօջուն ձեռքերը դնելով աղուն գլխուն վրայ , որմէ վերջ նստեցաւ ծերուկը անկիւն մը . ընդհատուած խօսակցութիւնը վերսկսաւ շարունակուիլ :

Ալբրի ազգեցութեան ներքեւ այս մտադիկը մէյ մէկ կիկերան դարձած , տղուն ապագային նկատմամբ հեղի-նակաւոր վճիռներ կ'արձակէին , մինչ պատանին իր մօր քով ոտքի վրայ , մտիկ կ'ընէր անոնց թեր ու դէմ կարծիքները և չէր զիտեր ո՞ր մէկուն պէտք էր հետեւիլ և որչեղ իր ասպարէզը . հայրը այդ պահուն զաւկին կարծիքն ալ իմանալ ուզեց .

— Է՛յ , զա՛ւակս , շա՛տ բարի , դպրոցական չըջանդ ահա աւարտեցիր , խօսէ համարձակօրէն , ի՞նչ գործ կ'ուզես նախընտրել այսուհետեւ :

Տղան լուս Ֆնայ, նորեկ ձերունին խնայաւ եղած հորցաւոր և իր կարծիքը յայտնել ուղեց, սակայն ձայնը մտրած էր և ներկայներուն զլուխները բաւական ապրցած ըլլալով, անոնք սղմկալից և կրգտխան խօտակցութեան մը բանուած էին ու ձերուկին ունինդրելու արամաղբութիւն չկար իրենց քով, ուստի իր մօտ կանչեց աղան և բտաւ անոր.

— Տղա՛ս, գիտցիր որ առանց կատարեալ գորգացումի ոչինչ կ'արժեն արձեաններն ու չուկայի գործերը. կի՞ք դուն կը հետեւիս իմ փորձառութեանս ու խորհուրդներուս, լաւագոյն է որ նախընտրես շարունակել ուսումը և չլաւականանաս նախակրթարանէ մը չըջանաւորաւ ըլլալով, ի՞նչ որ փայլուն ապագայ մը չի կրնար երաշխաւորել քեզի, լուսաւորութեան և յաւաճողութեան ներկայ դարուն մէջ. երբ բարձրագոյն կրթութիւն մըն ալ առնկու ըլլաս, այն ատեն է որ կեանքի ու գործի որևէ մէկ ասպարէզիմէջ յաջողութիւնդ աներկրայ կ'ըլլայ, ուրեմն, ձագ՛ճկս, ուսմունքիդ շարունակութիւնը գերազանց համարէ հիմա դրամէն, շահէն ու վաստակէն, որ հայրդ ու անոր բարեկամները նստած կը խօսին և քեզի կ'առաջարկեն: Իմ օրերս համբուած են, աղա՛ս, ես կը մեռնիմ ու դուն կը առնես որ առանց կատարեալ ուսումի հարստութիւնն ու դրամը չեն կրնար մտրող երջանիկ ընել և անոր տալ կեանքի պայքարին մէջ շարունակական յաջողութիւններ. «Սնուս մեծատուն, դրաստ սկիւրարձ» բտուած է շա՛տ իրաւամբ. ա՛յ իմ՝ զուակս, ուսմ՛ւմ, ուսմ՛ւմ, ուսմ՛ւմ...:

Ծերուկը կը խօսէր գողցես մարգարէական չեչտութով և իր գալկանար չըթունքներէն «ուսմ՛ւմ» բտին հետ ստէպ ախեր ու վախեր դուրս կը պօռթկային հրարկխային ժայթքումի նման, ան՝ այդ պահուն կը յիշէր իր մանկութիւնը, կը յիշէր յաւխանապէս կորսնցուցած անդին

պատահութիւնները: Պատանին ջերմօրէն հետաքրքրուեցաւ և բտաւ ձերուկին.

— Դէ՛ն բէ, եմի ջան, ինչո՞ւ այդպէս խորունկ անխեր կը քաշես, շա՛տ կը փափաքիմ պատճառը հասկնալ: Ծերունին ցնցուեցաւ. կամացուկ մը հօգայ և սկսաւ պատմել իր գլխէն անցած դարձածները, ան կը խօսէր մեղմօրէն և իր ձայնը հեղատա՛ս ատուակի մը գլղլումներուն տպաւորութիւնը կը թողար պատանիին վրայ, մինչ քիչ մը անդին իր հայրն ու բարեկամները կ'երգէին ու կը խնդային, անխմաստ բաժակաճաւերով և խօտակցութիւններով:

— Ուրեմն բէ, դա՛նուակս, կ'ըսէր, ձերունին. ես ալ ժամանակին քեզի պէս փոքր ու տղայ մըն էի. այն ատեն հիմակուան պէս դպրոցներ չկային. տունի աշակերտ կը գրկէին զիս. իսկ ես երբեք կարգալ սորվելու փափաք չունէի. յաճախ խոյս կուտայի վարժապետիս քովէն ու փողոցներուն մէջ չար ընկերներու հետ կը թափառէի ասղին անդին. այդ վիճակին մէջ մեծցայ, աշփառէի ասղին անդին. այդ վիճակին մէջ մեծացայ, աշխարհ մտայ ու երբ տուն, տեղ, ընտանիք կուտալարելու, գործի կեանքը տպրելու հարկին տակ դասը ինքզինքս, զգացի թէ ո՛րքան անդարմանելի սխալ մը գորգիմ հմ, կարգալ զրկ չսորվելով: Ժամանակին յարգը չըգիանայս շա՛տ սուղի նստաւ վրաս, աղա՛ս, մենք այն ատենը քաղաքին ամենէն հարուստ տուններէն մէկն էինք ու ես իմ յոյսս դրած էի հօրս հարստութեան և դրամին վրայ. պտտահեցաւ որ հայրս չուտ մտաւ ու մեր ընտանեկան ամբողջ գործերը ծանրացան վրաս, անխորձ ստանկան ամբողջ գործերը ուսմունքէ, անտեղիակ կեանքի իրաւարձութիւններէն, ես անկարող էի հօրս պէս տընտեսիկ և վարել մեր առեւտրական գործերը. հարկադրուեցայ դրագիր մը վարձել, որ իմ նամակներս գրէր ու կարդար և հաշիւներս բնէր. Աստուած անոր պատիժը

ասյ, ան, ան, ան, իմ օճախս մարեց. ևս իմ գործերս
ամբողջովին անոր յանձնեցի: Կայր վաստաութիւնով մը, և
արդէն ուրիշ կերպ ալ չէի կրնար ընել. ըսնի որ հակա-
ռակ հարուստ բլլարուս, կարօտ էի այդ իմ դրամովս աս-
բաղ մարդուն օգնութեան. հաւատարմութիւնս, է՛հ, ս՛ւր
կրնաս գտնել. Գիտցինէսի լոպակն ան ու վնասէ. և
այդ գրագիրս, օգտուելով իմ ազիտութեան, կարդալ
գրել չիզիանայէս. կարճ ստանի մը մէջ կերաւ իմ ժա-
ռանդած հարատու թիւնս, վաստեց, գողցաւ, սղանց ու
ես օր մին ալ անս մտանկացեր էի: Ա՛խ, ազա՛ս, իրա՛ւ,
եղ երգանըն եղի օրնազ: Բայց ի՛նչ օգուտ, ևս իմ պատի-
մբս էր որ կրեցի չէ՞ որ լուսանցի հօրս խրատներուն
մտիկ չէի բրած և փոխանակ վարժապետիս քով դաս առ-
նելու. գրել կարդալ սորվելու, խելք ու գիտութիւնս առ-
նելու, փողցի անասակներուն հետ անցուցեր էի մօռն-
կութիւնս, — և ձերունիին աչքերը ընցուցան արցունքով.
Վերջնամի ցուազին սպաւորութեանց տակ յայնստպէս
կը տաստպէր ան և շարունակեց. — Ա՛րդ, ազա՛ս, լա՛ւ
մտիկ բբէ, երբեք մի՛ հեռուիր ուրիշներու խելքին, ի-
րա՛ւ, դուն ինձի պէս չես հիմա, գրել, կարդալ գիտես,
այսօր վկայական ալ աւիր, բայց ժամանակը, դարերը
փոխուած են հիմա. և քու հիմակուան գիտցածդ և իմ
այն աստեղուան չգիտցածս իրարմէ շատ տարբերութիւն
չունին. հարկ է որ աւելի բան սորվես և ուրիշ մեծ զբաղ-
բոցէ մը վկայական ասնես: Սա ալ չմտնամ բտելու, ար-
զա՛ս, որ ուրիշներու դրամին և հարատու թեանս ալ եր-
բեք աչք մի՛ տնկեր և յոյս մի՛ դներ, ապրի՛ր, դա՛ւա-
կես, Ա. Աւետարանի մարդբոսաշար խօսքերուն համեմատ
վաստ՛ հալի որ կեանքի խոչընդոտներուն կը յաղթես
դիւրութեամբ և դժուարութիւնները քու քայլերուն առ-
ջեւէն խոյս կուտան յաւէտ: Մարդ մը պէտք է ապրի ի՛ր
խել քրտինքով և շահի արդարութեամբ, ուղղամտու-

թեամբ գործելով. խարերացութեամբ, անիրաւութեամբ
ձեռք բերուած վաստակը հաշաղ չէ ազա՛ս. ևս դես ու-
րիշ անգամ մին ալ կուգամ քեզի այցելութեան ու. եթէ
կը փախաքիս, կուտամ քեզի խորհուրդներ և ձերունի
մը փորձատութեան գտակը շա՛տ արմէք ունին:

Տգուն հայրը այդ միջոցին ուշադրութիւն դարձուց
ձերունիին, և

— Արգար էմի, դուն մեզի հետ չես խօսիր, մաղե-
րրդ նայէ՛, ձեռի ձերմակ լուրդ է կարեր և սաք գերեզ-
մանին կը մօտենայ, ուրախութիւնս բբէ, ուրախութիւնս,
վայելէ աշխարհի հաճոյքները — բաւ խնդալով:

— Ըիչդ է բա՛րեկամս, պատասխանեց Արգար էմին
ցողոզացոյ ձայնով, բայց ուրախութիւնը լսի երկաս-
տարգններուն կը վայելէ, անոնք պէտք է խնդան, ծիծա-
ղին, իսկ մեզի նման ձերերուն բաժինն է աղօթք՝ մեր
հօգններուն համար, խրատ՝ երկաստարգններուն համար,
մենք աշխարհի հաճոյքներէն կտացած ու ձեռք քաշած
ենք շատնց:

— Սաստուած սիրես, Արգար էմի, գուաթ մը օղի
ալ դուն իմէ՛ գուակիս կենացը, չէ՞ որ այս ուրախու-
թիւնը անոր համար կ'ընենք այսօր:

— Ծնորհակալ եմ, բա՛րեկամ, ևս չեմ կրնար խմել,
ևս կ'աղօթեմ դուակիդ համար. գիտցիր սակայն, որ զիտ
աւելի յարգած կ'ըլլաս, երբ մտիկ ընես խօսքիս, ու ար-
զաղ թողուս որ ուսմունքը շարունակէ քանի մը տարի ալ:

— Է՛հ, տախիա վերջին բանն է, Արգար էմի, քեզի
կ'ընեմ որ սա մէ՛կ գուտով իմես ձեռքէս:

— Դուք իմ տեղս ուրախացէք, բաւ Արգար էմին,
ժամանակը անցեր է, և պատրաստուցաւ մեկնելու, ար-
դուն մայրը խնդրեց որ սուրճ մը խմէ գոնէ, ձերուկը շը-
նորհակալութեամբ ընդունեց և սաքի կլաւ, մնաք բա-
րով, բեկով:

— Ուր կ'երթաս, Արգար էմի, այսպէս գալ ու երթալ չըլլար, ըսաւ տղուն հայրը:

— Ուրիշ ասին նորէն կը տեսնուինք, իրիկուն կ'ըլլայ անա, ըսաւ ծերուկը ու քայլերը ուղղեց զէպի գուար. տղուն մայրը փութաց բանալ և գաւազանը տալ անոր. ծերը ըսաւ. — Ձըլլայ թէ թողուս որ հայրը աղան արհեստի տայ. ձգեցէք որ ուսմունքը շարունակէ. վերջը կը զըջաք:

— Արգար էմի, մենք ալ կը փափաքինք որ աղան առաջ երթայ, բայց ի՞նչ ընենք, վիճակնիս յայտնի է, ի՞նչպէս ընենք:

— Դպրոցներուն մէջ այնքան աշակերտներ կան, ամենքն ալ հարուստի զաւակներ են միթէ. մեծ մասը աղքատիկ չեն, ըսաւ ծերունին.

— Ափսո՛ս, մեր բախտը սեւ ու սնգութ է, պատասխանեց խեղճ կինը.

— Աստուած ողորմած է, ըսաւ ծերը, եօթը փակ դուռներէն հարկաւ մէկը կը բանայ տղուդ համար, հոգ մի՛ ըներ բնաւ, և կրկնելով մնաք բարովը, սկսաւ ցուպը շարժել ու անյայտ եղաւ փողոցին լէջ:

Իրիկուն եղած էր. վերջապէս կը մարմբէր լեռներու ետին և ընդարձակ շուքերը շարժել մը նման կը տարածուէին քաղաքին վրայ. լողակները փողոցին մէջ ըսկտան վառուիլ ու մեր հիւրերն ալ վերջապէս կ'ընեն սեղանին վրայէն և իրենց շնորհակալութիւններն ու մաղթանքները կրկնելով մեկնեցան:

Տունը վերստացաւ իր հին վիճակը, լուս ու թախածազին. ժամանակ էր հանգչելու:

Խորհրդաւոր գիշեր մը հասած էր. դուրսը ո՛չ հովի ձայն և ո՛չ մէկ շշուկ չէր լսուիր. լուսինն ու աստղերը ամառնային այդ հիասքանչ գիշերուան մէջ կրկնակամարին վերայ կը փայլէին հսկայ աղամանդներու նման, լոկ հե-

ուսէն կուգար աղբերի մը միօրինակ գլղոցը, որ ինքնին ներդաշնակութիւն մըն էր անոյ՜...:

Մեր շրջանաւարտ պատանին թէեւ մասծ էր անկողին, բայց չէր քնացած. անոր գտնկը սարսամ ու սնորոջ, զիրար խաչածեալ, ապագայի հնհուրներով փութարկուած գաղափարներու բոյն մը գործած էր. կը մըթարկուած թէ ի՞նչ պէտք է ընէ. ի՞նչ ասպարէզ ընդգրկէ. տածէր թէ ի՞նչ ալքերէն, իր սրտին ծաղքերէն, անիկա հաւատարիմ ու զօրեղ թարգմանը եղած էր իր փափաքներուն ու զգացումներուն. և սակայն... և սակայն աղքատութեան սեւ ուրուականը կը ցցուէր իր երեւակայութեան տուփէ. կը յիշէր ձմեռը. աչքերուն առջև կուգար խեղճ, զօրծուոր հայրը, ժամանակէ առաջ կըսած, տխրացած, որ սառածանային աշխատութեամբ հարկաւ, տխրացած, որ սառածանային աշխատութեամբ հարկաւ իրենց ոգեկաշիկը կրնար հայթայթել. աչքերուն առջև կուգար սիրելի, աղնիւ մայրը, «որդեկոյրով գգուանքի գերին», որ ուրիշներուն տան մէջ կըտապարկէր, մասամբ թեթեւցնելու համար իր ամուսնոյն բնուր և հոգալ կարենալու ընտանեկան պէտքերը: Այս այսպէս էր կը խորհէր աղան, ու իր վարդ երազները մէկիկ մէկիկ կրսկսէին հեռանալ. և սակայն, կ'ուզէր ուսանիլ, կ'ուզէր բարձրանալ. ի՞նչպէս և ի՞նչ կերպով. անա այդ էր կորդեան հանգոյցը...:

Դ.

Հազիւ շարժեց մը անցած էր, Տարաբախտ Պետանոյին հայրը, որ ինչպէս տեսնեք, ուսմունքէ աւելի արհեստի կարեւորութիւն տեսող և մասնաւոր իր թշուառ վիճակին բերմունքով, հիւսիսական ու անմիջական շահ արատաղրող միջոցներ փնտռող մարդ մըն էր, վերջնականա-

նապէս որոշեց աղան դնել գեղազարծութեան ապարէ-
զին մէջ ու այդ խորհրդով առաւ մը ելաւ առնէն և
ուզղակի վարդանեանի գեղարանը դիմեց :

— Էֆէնտի , աղաս շա՛ս ճարպիկ , պարկեշտ , աչքը
բաց է , յաջող քննութիւն տալով չըջանաւարաւ եղաւ շա-
բաթ մը առաջ . կը խնդրեմ որ Ձեր գեղարանը առնէք
զինքր ու Ձեր շնորհիւ ապագայ մը սննեայ :

Դեղազորք Մարտիրոս Էֆէնտին ալ չըջանաւարանե-
րու հանդէսին ներկայ դանուած և ճանչցած էր այդ ար-
զան , ուստի , թէև գեղարանին մէջ առնէր արդէն սպա-
սաւոր մանչ մը , չուզեց մերժել աղաչող հայրը և պատ-
ուիրեց որ բերէ աղան :

— Հազա՛ր ապրիք Էֆէնտի , շատ ու շատ շնորհա-
կալ եմ — ըսաւ և հաղճեկով ստին վերադարձաւ . այդ
վայրկեանին իր աչքին Մարտիրոս Էֆ . աշխարհի վրայ մե-
ծազոյն բարեբաբն էր ու իր զաւկին փրկիչը , սին բարե-
հաճեր էր արածնել որ աղան գեղարան գայ ու ծառայէ .
ի՛նչ պատիւ . . . :

Տղան մայրը առնը չէր , դրացիներուն դացեր էր աչ-
խատեցու . իսկ աղան նստած կը կարդար . հայրը մեծ աւե-
ճիւր հազորդեց զաւկին և առաջարկեց որ պատրաստուի
իրեն հետ գեղարան երթալու . աղան մեքենաբար համա-
կերպեցաւ . հայրը իրեն կինցաղագիտական քանի մը իր-
բաններ առաւ , քաղաքավարութեամբ ներս մտնել , յար-
գական ձևով խոնարհութիւն ընել , հարցում չեղած չը-
պատասխանել և այլն : Հայրն առջևէն , աղան ետևէն հա-
սան գեղարան . աղան երեսները կարմրեր էին և սիրտը
ուժգին կը արտփէր . բոլորովին նոր ու անձանոթ կեան-
քի մէջ սլտի մանէր :

— Ահա՛ հրամանքիդ խօսք տուած որդիս , բերի , է-
ֆէնտի .

— Շա՛ս լաւ .

— Էֆէնտի , այսուհետև առիկա իմ որդիս չէ , քու-
կրդ է , անոր ինձամբը ամբողջութեամբ Ձեզի կը յանձնեմ ,
ինչպէս որ կը կամփք , այնպէս կարգադրեցէք . Ձեր գը-
թութեան ու կարեկցութեան կը կը մնայ սմէն բան :

Դեղազորք Մարտիրոս Էֆ . բազմած էր լայն թիկ-
նաթաւի մը մէջ . արուեստակեալ մպխտով մը և աղայա-
կան շիշտով ,

— Տղա՛ս , առաջ եկուր նայիմ . անունդ ի՛նչ է , ք-
սաւ անոր .

— Սարգիս , պատասխանեց աղան խոնարհութիւն
ընելով .

— Լսէ՛ , Սա՛րգիս , հօրդ ներկայութեանը , դուն քա-
նի որ այսքան լուրջ , քաղաքավար ու պարկեշտ կ'երե-
ւիս , ես սա սպասուորին՝ Տիրանին յաջորդ կը կարգեմ քեզ
միայն քեզմէն կը պահանջեմ որ միշտ հնազանդ , խելօք
ու գործունեայ լլլաս , պատուէրներս անթերի ու ճշգու-
թեամբ կատարես . եթէ այսպէս աշխատիս իմ քով , քա-
նի մը տարիէն քեզ լաւ գեղազորք մը կ'ընես — խօսեցաւ
Մարտիրոս Էֆ . հեղինակաւոր ու հանդիսաւոր ձայնով մը :

Հայր ու որդի չափազանց ուրախացան և խոնարհու-
թիւն ըրին :

— Սարգիսին վարձքը թող մնայ չարաթ մը վերջը
կ'որոշենք — աւելցուց Էֆէնտին :

Հայրը ցած ձայնով խօսեցաւ զաւկին . — քեզ տեսնեմ ,
աղաս , մինչև այսօր ս'չ մէկ թերացում տեսած չեմ քու
վրդ . վստահ եմ որ միշտ գո՛՛ կը թողուս Էֆէնտին քու
ծառայութիւններովդ . — և կրկին ու կրկին իր շնորհա-
կալութիւնները յայտնելով գեղազորքին , մեկնեցաւ :

Սարգիս հօրը հեռանալէն վերջը , յանկարծ ինքզինքն
զղայ անձանոթ ու տարօրինակ մթնոլորտի մը տակ
չուարուն նայուածք մը արձակեց չուրջը և տեսաւ ա-
ռարկաներով չըջապատուած , որոնք շա՛ս տարբեր էին

գպրոցական առարկաներէն . նայեցաւ զեղազորմին , ու խնարհեցան աչքերը անոր խիստ նայուածքին առջեւ . ո՛ր մնացին իր ուսուցիչներուն աչքերը , որոնք բարութեամբ լեցուն կ'ըլլային միշտ , նայեցաւ զեղարանի մանչուն՝ Տիրանին , որ չարածճիւղեթեամբ վառուած աչքերով զինքը կը զիտէր , որքան տարրեր իր գպրոցական ընկերներուն նայուածքէն . շա՛տ խորթ ու օտարոտի կ'երևէր իրեն ամէն բան . և առաջին վայրկեանին անհաճոյ տըրպաւորութիւն մը գրաւեց իր միտքը . հեռանալ գպրոցէն , դատուել իր ընկերներէն , իր սիրած գիրքերէն և ենթարկուել էֆէնտիի մը քմահաճոյքին . գրիչին տեղ ձեռքն առնել զեղարանին աւելը , զիրքերուն ու թուղթերուն տեղ՝ շիշերն ու սրուակները , անտանելի հոտեր չորս կողմը , հրաման վերէն , հրաման վարէն , կլի՛ր , նստի՛ր , դնա՛ , կեղո՛ւր , լեցո՛ւր , թափէ՛ , աւլէ՛ , լուս՛ , օ՛հ , տանկի՛ ևն միթէ՛ Աստուած իմ . . . :

Սարգիս այս կարգի խորհրդացութեանց մէջ ընկղմեցաւ վայրկեան մը , որոնցմէ սթափեցաւ յանկարծ լըսելով էֆէնտիին ձայնը , որ կ'ըսէր իրեն .

— Հո՛ս կեղուր , աղաս , գիտեմ որ այս մէկ քանի օրուան մէջ պիտի նեղուիս , բայց բան մը չէ . կ'անցնի , կը վարժուիս և կը ճանչնաս քեզ վերարերեալ գործերը . պարտաւոր ես խիստ ուշադրութիւն դարձնել զեղերուն , շիշերուն , ջրլայ թէ անոնց նեա խաղաս և քերանդ տանես , կը ֆեստուիս , սրովհետեւ կրնաս թունաւորուել ,

Խեղճ աղան սարսուռ մը զգաց իր երակներուն մէջ . մտքէն անցուց թէ կրնայ մեռնիլ , երբ անգլտակցարար թոյն պարունակող շիշի կամ տուփի մը ձեռք դպցնէ ու տանելի գործ է . իրաւ չանաւոր , բայց վտանգաւոր միանգամայն . ձեռք չպիտի դպցնեմ ո՛չ մէկ դեղի , մինչև որ պէտք չեղած ծանօթութիւնը չունենամ , խորհեցաւ

Սարգիս : էֆէնտիին չարունակեց .

— Այս մեծ սպասաւորիս խօսքերուն ալ պիտի հնազանդիս և Ի՛նչ որ պատուիրէ գոհունակութեամբ պիտի կատարես . լա՛ւ լսէ ասոնք , սրովհետեւ որոշ սկզբունք մըն է ամէն նորեկ գործաւորի և սպասաւորի իր ունեւնայիք գործն ու սրբատկանութիւնը նախապէս ցոյց տալ վերջայնէնք խօսքերնիս և այսօրուան ընթացիկ գործերը . Տիրո՛ւն , հո՛ս կեղուր և աս զեղազորքը պատրաստ . իսկ , Սարգիս , գու՛ն ալ վար իջեր . մթերանոցը՝ հոն մեղի նոր եկած հակեր կան . փոքրերուն բերանը բաց , սակայն մեծ խնամքով և զգուշութեամբ , որ չֆեստուիս շիշերու տուփերը :

Տիրեց լուծիւն մը և Խաբաքանչիւրը սկսաւ իր գործին պարապիլ . Սարգիսի ականջներուն շատ խորթ կը կը հնչէին աղասաւորեղ , ծառայեղ բառերը . բայց արագօրէն մթերանոցը գնաց կատարելու իրեն յանձնարարուած կապարի մը ճնշումն ունէր :

Այդ պահուն զեղարանին դուռը բացուեցաւ և ազերսարկու նայուածքով աղքատիկ աղայ մը ներս մտաւ . — Մայրս հիւանդ է , Տոթթոր էֆէնտի . դու՛ն գիտես , Աստուծոյ սիրուն , կուշար , կուշար կը ցաւի , սաստիկ լըսուապի , գթա՛ մեղի , գեղ մը , դարման մը — Ըսաւ տըղեկը հեծկատուքով՝ զեղազորմին գու՛թը շարժեցաւ . ըստ պիտակ փոշի մը տալով աղուն , պատուիրեց որ ջուրի մէջ լուծեն և երբ ցաւը բանելու ըլլայ , խմցնեն հիւանդին մէկ ումպով . — Մի՛ լար , աղաս , բան չկայ , մայրիկը չուտով կ'աւուղջանայ , աչքերդ սրբէ ու չուտով տա՛ր այս դեղը :

— Ա՛խ , բժիշկ էֆ . Ի՛նչպէս բան չկայ . մեր սուռնին միակ սիւնը մայրիկն է . հայր չունիմ . կիթ ան ալ մահ-

մեքենաբար կատարելով անկէ սլ ձախուած հրամաններն ալ :

Անդին տունը՝ Սարգիսին մայրը վերադարձեր է շատանց ու ազուն կ'ըստասէ : Արդեօք հայրը գործի՞ մը տարաւ զաւակս , կը մամտար կ'ինը . մեր Արզար էմին ի՞նչ խորհուրդ տուաւ և ի՞նքը ի՞նչ կ'ընէ . Սարգիս միթէ կը փոխէ՞ դպրոցական կիանքը քործաւորական կիանքին հետ . չեմ հաւատար . արդեօք ի՞նչ կերպով համոզեցին ազան ու տարին . տեսնե՛նք , Աստուած բարին կատարէ . . . :

Երեկոյ եղաւ . ժամը ը . թ . յին զեղարանը դատարկուեցաւ , յաճախորդները մեկնած էին և մուխը տիրած էր : Գեղապործը հրամայեց Սարգիսին , որ Տիրանին ընկերութեամբ փեղկեր , իջեցնեն , դուռները փակեն և ինքը իր հտուէն երթայ էֆէնտիին տունը ճանչնալու . որպէսզի յաջորդ օր : ցորեկուան ճաշը կարենայ տունէն բերել և և թէ գործեր ալ ըլլան՝ կատարել տունին մէջ : Սարգիս անձայն հետևեցաւ Մարտիրոսէֆէնտիին աշխատանքին և կը խորհէր . « Գտանք գործերնիս . դպրոցին մէջ փառքուն ստանալ մը ըլլալ , տարիներով աշխատել , ընթացաւարտի վիճականը գրպանել , հանդիսականներէ ծափահարուել ու հիմա զալ դեղապործի մը խոնարհ ծառան դառնալ . սպասուակ մը աննշան , որ պատրաստ է իր տիրոջ ակնարկին շարունակ նայիլ , վայրկեանաբար կատարելու համար անոր որ և է մէկ հրամանը . այս է դպրոցին տուած արդիւնքը . . . » Հասան վերջապէս փառաւոր տան մը առջև . երկիկոյ դուռը զանգակին հպուստի խոյն բացուեցաւ և ներս մտան . Տիկինը ժպտաչուրթն զխմաւորեց ամուսինը և — այս ո՞վ է — հարցուց նազանքի շեշտով մը . — Ասիկա դեղաբար մը , աղքատ ընտանիքի մը զուակը — պատասխանեց Մարտիրոսէֆ . և դառնալով Սարգիսին , — Սա՛րգիս քեզ

երբ տունը գրկեմ , ճիշդ հոս եկաւ , անչոյ շատ արվեստը ճամբան . ուրիշ տեղ չերթաւ . լա՛ւ մը դիտէ տունը ու զնա՛ , տաւառտուն շատ կանուխ պիտի գաս դեղարան . հասկցա՞ր , աղաս : — Շա՛տ լաւ , էֆէնտի , պատասխանեց Սարգիս և մտքով աւելցուց — սպասէ և յուսա — ու յուրս եղնելով անյայտացաւ մթութեան մէջ :

Անձանթի փողոցի մը մէջ առանձին ու մենիկ , անթ . փանց խաւարով մը շրջապատուած զգաց ինքզինքը ետդճ պատանին . երկնակամարին վրայ հաղիւ մէկ քանի աստղեր կը պղպոջին ազօտ լապտերներու նման . լուսինը ծածկուած էր թուխ ամպերու տակ . քանի մը առխարխափ քայլեր առնելէ վերջ , շուարած կանգ առաւ . ո՞ր կողմ պէտք էր երթալ , ո՞ր կողմ կը գանուէր իրենց ընտանքանը . . . :

Այլ միջոցին մայրը սննդային կըստասէր զաւկին . հայրը վերադարձաւ չուկայէն ու շատն և հարցուց թէ՞ Սարգիս չէ՞ եկած ասկաւին :

— Ո՛չ , պատասխանեց կինը , ո՞ւր է աղաս , արդեօք .

— Կարելի է դեղարանը ու չ կը փակեն . անգամ մը երթամ , նայիմ .

— Ի՛նչ դեղարան , մա՛րդ Աստուծոյ , ի՛նչ կը խոսիս .

— Չե՞ս գիտեր . տաւառտուն Սարգիսը վարդանեաններուն դեղարանը տարի : Եւ տանց սպասելու կրնոջը պատասխանին , դուրս ելաւ դարձեալ :

Սարգիս մոլորուած , ճամբան կորսնցնողի մը բովանդակ յուսահատութեամբ առցուած , կ'ուզէր իր տեղը գտնուել , բայց այդ ալ կարելի չէր . մութ ասուն եկած էր և փողոցներն ու տուները՝ ամէնքը անձանթի , տարտամ ստուերներու պէս կ'երեւէին իրեն . գտնուած փողոցէն ուրիշ փողոց մը անցնելն ալ վտանգաւոր կը զրուէր . շուներէն կը վախնար . կիանքին մէջ առաջին ան-

գամն էր անա, որ գիշեր ասուն, այդ պահուն՝ տունը
չէր գտնուիր. ու աղան կը վախնար, կը դողար յուսա-
հատ:

Սուրբի մը ձայնը իրեն քաջութեամբ լինէր և Երկիւզ
միանգամայն ազդեց. թաղին գիշերապահը կուգար.
վախցաւ թէ զինքը ստահակ. փոքրիկ գող մը կարծելով
պիտի ծեծէ կամ ձերբակալէ, որովհետեւ լսողակը չունէր
ձեռքը և անձանօթ մըն էր ինքը այդ գիշերապահին.
քաղկ ուզեց ուրիշ կողմնակի փողոցէ մը և անա չուն մը
պատկած անդէն շարժելով սկսաւ հաշիւ. անմիջապէս
բազմաթիւ շուներ միացուցին այլ և այլ կողմերէ իրենց
ոռնումները անոր հաշիւին. Սարգիս սարսափահար ըս-
կաւ վազել և շուները խմբովին իր ետեւէն վազեցին.
յանկարծ իր վազքին մէջ ոտքերը քարի մը զարնուեցան և
խեղճ աղան գետին փռուեցաւ. «օգնութիւն, օգնու-
թիւն» աղաղակելով. շուները չըջապակեցին աղան՝ որ
կուլար բարձրածայն. շուները հոտուեցին ու «նայան» ա-
ռանց փնտս մը հասցնելու. քրտինքը ձակտէն կը հոսէր
աստորէն. դարձեալ աղան աղաղակեց. «օգնութիւն,
օգնութիւն, իսէր Աստուծոյ, ճամբաս կորսնցուցած
եմ, խեղճ աղայ մըն եմ...»: Փողոցներուն մէջ լուսթիւ-
նը կը փրէր սակայն. շուներն ալ չէին հաշեր. միայն
աղուն սղբագին աղաղակները կ'արձագանգուէին հետուն.
բարերախաւարար մարդ մը վերջապէս իր տունէն լսեց
ողբացող աղուն ձայնը և լսողակին տանելով փողոց ի-
ջաւ, ուղղելով իր քայլերն ձայնին եկած կողմը և տեսաւ.
հազիւ 17 տարու պատանի մը որ քարի մը վրայ ին-
կած կուլար ու կը հեծեծէր.

— Տղա՛ս, ո՛վ ես, ինչո՞ւ կուլաս, ի՞նչ պատահած
է քեզի, հարցուց մարդը քաղցր ու քաջախիտը ձայնով
մը:

Սարգիս կարծես նոր կեանք մը գտաւ և ոտքի կը-

նկով յայտնեց անոր թէ ո՛վ էր ինքը և թէ ի՞նչպէս և
զամ էր որ հող կը գտնուէր ու ենթարկուած էր շունե-
րուն յարձակումին, որոնք քիչ էր մնացեր պատառ պա-
տառ պիտի ընէին զինքը:

Արտասուազին խնդրեց օգնութեան համոզ այդ
հրեշտակէն. որ գթա՛ իր վրայ և զինքը իր փողոցը ա-
ռաջնորդել հաճի:

— Մեր մարդկային ու քրիստոնէական պարտու-
նութիւնն է օգնել կարօտ եղողին, առաջնորդել մոլոր-
եալին. չէ՞ որ պատահեցաւ է մեզի «սիրելի մեր ըն-
կերը մեր անձին պէս» մի՛, մի՛ վախնար, տղա՛ս, հետե-
ւիր ինձի ու քեզ անվտանգ կ'առաջնորդեմ ձեր փողոցը,
բաւաւ ազնուանողի մարդը:

Բաւական փողոցներէ, զիկ զակ ճամբաներէ անց-
նելով հասան Սարգիսին փողոցը. սա խնդրեց իր աշխիւ
առաջնորդէն, որ բարի լլայ իրենց տունը գալու և
աւարճով մը գէթ պատուասիրուելու. մարդը շնորհա-
կալութիւն յայտնեց փոխադարձաբար, և բաւա որ իրեն
տունն ալ հիմա անհամբեր իր դարձին կ'ըստանն և
«գիշեր բարի» մազթիկով պատանիին, արողորէն ևս դար-
ձաւ:

Սարգիսի հայրը զեղարան գացած և Ժեռնուեայն
արդէն տուն վերադարձած էր և իր կնոջ հետ սրտում,
սիրուր կը մտածէին, երբ լսուեցաւ զրան զարնուիլը.
փութաց մայրը բանալ և աղան ներս մտաւ՝ գոյնը նե-
տամ:

— Ու՛ր մնացիր, զաւակս, ի՞նչու ուշացար և այդ-
պէս գունատ և ու արտասուալից. ի՞նչ պատահեցաւ. —
հարցուց մայրը անհուն գորովով մը:

— Մի՛ն, մա՛յրիկ ջան, ա՛յն տեսակ փորձանքի մը
մէջ ինկայ, որ ա՛լ մի՛ հարցնէր. զորձ չէր ինձ համար
գտնուածը, այլ պատիժ...: Ու Սարգիս միտով պատ-

մնց այդ օրուան անյուշած դժնդակ պարագաները :

Մայրը գուրգուրովից խօսքերով աշխատեցաւ հանդարտեցնել զաւկին սիրտը . և քիչ մը խօսակցելէ յետոյ, անկողին մտան :

Ե .

Արշալոյսը կը շողջողար երկնակամարին վրայ . աստղերու թաղուէին , ինչպէս կ'անուանեն բանաստղադէմերը , և Լուսինը՝ կարծես գիշերային հսկումէն ձանձրացած ու յոգնած , կը փութար թագչիլ լեռներու ետին , սեղի տալով արշալոյսին , որուն կը յաջորդէր լուսափաղվուն Արեւը , բարձրաբերձ լեռնակատարներէն հսկայօրէն վեր բարձրանալով . այդ անմատչելի կատարներուն միակ այցելուն Արեւն է եղած միշտ գարեբէ իվեր և երբեմն արծիւներն ալ կ'այցելեն պատահարար :

Արշալոյս է , երգիչ թռչունները արթնցած են և Խրենց օրհնարանութիւնները կը խառնեն հեղատիւզ գլեփիււին թրթռացումներուն . . . :

Բայց այս աւերակ երկրին լեռները , անխօս վկաներ , ինչքան բարբարոսութիւններու և հերոսական քառագործութիւններու ախնաստես եղած են . այս մունջ Արեւը սրբան սարսուղեղեցիկ տեսարաններու վրայ իր լոյսը ցանձ է . և այս երգեցիկ ու գիշատիչ թռչունները սրջափ սղբերգներ յօրինած և ավատութեան տենդով հրդեհուած զանկերու ծուծն ու արիւնը կուլ տուած են . . . :

Բնութեան հետ տակաւ սո տակաւ կ'արթննար նաև քաղաքը . կը լսուէին չորս կողմերէն աքաղաղներու կուկուլիկուները և ժրաջան տանտիկիւններ իրենց կովերը կը կիթէին սոււարածին յանձնելէ առաջ . բանուորներ շտապաւ կը հագուէին գործի գլուխ փութալու ակներեւ տեն-

դատութեամբ մը . զաշտի զաւակները ոտքի վրայ էին արդէն . . . :

Արշալոյսի այդ հոգեթով պահուն կար սակայն զաստակարգ մը խորունկ քունի մէջ . սիրճ մարդոց զաստակարգը , թաղուած մահճակաղներու , փետրայից , կակուղ անկողիններու մէջ , սրտնք կ'երազէին ս'չ թէ խաղաղ աշխատութիւնը , իրենց պնդերներուն զործունէութիւնը , քրտինքի արդար վատակը , այլ յաճախողներ խարելու միջոցներ , աղքատները կեղեքելու պատահութիւններ և ս'սկի , ս'սկի , ս'սկի դիզելու նորանոր մեքենայութիւններ . այդ զատակարգին համար՝ կեանքը հարստութենէ ներս . զատ ուրիշ նշանակութիւն չունի և հարստանալու նպատակը միջոցներուն մէջ խարութիւն չի գներ . չէ՞ որ անոնց սկզբունքն է «նպասակը կ'արդարացնէ միջոցը» . . . :

Սարգիսի սունին մէջ այդ արշալոյսի պահուն , կերպ մը մեռելութիւն կը սիրէր . այդ ընտանիքը խօսող քաղաղ մը չունէին և խրճիթին փոքր լուսամտաներէն արեւուն կենտանորոց ճառագայթները ընդունելու բախտաւորութիւնն ալ զիրենք չէր ողջունած : Սակայն մայրը արեւորութիւնն ալ զիրենք չէր սղջունած : Սարբէկուլնէ իվեր գործաւորներու կարգը զասուած էր : Սարգիսի գլու կը քնանար և իր դէմքին վրայ դիտուած քաղցր ժպտուն կը հասկցուէր որ ան կ'երազէր իր սիրած և բազները և հեռացած էր ցաւագին իրականութենէն՝ իր օր մը առաջ ունեցած ախուր կեանքին . մայրը կը դիտէր որ զաւկին այդ վիճակը , և չէր ուզէր արթնցնել և հիասթափութիւնը փութացնել իր սրտահաստորին . և սակայն Արեւը ծագած էր ու հարկ էր որ Սարգիս երթար իր գործին :

Վերջապէս հարկադրուեցաւ մայրական դգուանոյշ ձայնով մը արթնցնել Սարգիսը և ստիպել որ զեղարան փութայ . սղան բայաւ իր աչքերը ու դժգոհ արտայայ-

տութեամբ ելաւ անկողինէն . հազուեցաւ և դնաց նոր
գործին . ամէն օր այս միևնոյն անտարանք կը կրկնուէր
սուսնին մէջ . ծնողքէն խախտանքս ու զաւկէն արատնջ :

Ենչև սպան հոգին բերանն առած կ'աշխատէր դե-
ղարանին մէջ արեւածագէն մինչև արեւամուտ . չա՛տ առ-
ժանկի կու գար այդ կեանքը իրեն , յոյս մը սակայն ու-
նէր արտին մէջ՝ Պոլիս մտնող իր մէկ ընկերոջ նամակ մը
գրած էր ու անոր պատասխանին կրտսէր անձամբեր :

Այս վիճակը տեսց քանի մը շարժւ . գործոցի ընկեր-
ներէն շատերը ուրիշ գործոցներ մտած էին և մէկ քանին
ալ կը պատրաստուէին երթալ . բարի նախանձով վառ-
ուած այդ մանուկ հոգին կը սառապէր ուժգին , տեսնե-
լով որ բախտը չի ժպտիր իրեն , բայց ան հաստատուելու
որոշած էր մաքառիլ ամէն զժուարու թիւններու գէժ և իր
ուսման աննջը յաղեցնելու միջոց մը գտնել . ու կրտսէր
իր նամակին պատասխանին :

Գեղարանին մէջ Սարգիսի պարտականութիւններէն
մէկն ալ էր նամակատունէն հասած գրութիւնները բերել
ու զրկուածները սանիլ : Օրը կիրակի էր , սուրճանդակը
եկած ու Սարգիս կրկին նամակատուն դնաց դեղարանին
նամակները առնելու . մեծ բազմութիւն մը հաւաքուած
էր և խոր լուծեան մէջ կը կարդացուէին հասցէները .
Սարգիս ճարտիկութեամբ մը սպրդելով յաջողեցաւ հաս-
նիլ հասցէ կարդացող պաշտօնակցին քով . քանի մը գրու-
թիւններ կ'ան դեղարանին անտեսով . յանկարծ լսեց իր
անունին ալ կարգապահիլը . տենդագինօրէն առաւ և այդ
գրութիւնը . նայեցաւ հասցէին , ճանչցաւ որ իր Պոլիս
գանուող բարեկամին գիրն է , որուն ինքը նամակ գրած
էր և շարժմանէ ի վեր պատասխանին կրտսէր :

Համբերութիւն կարելի էր . խկոյն անկիւն մը քաշ-
ուեցաւ և հասցէն քանի մը անգամ կարդալէ յետոյ , բա-
ցաւ նամակը ուրախութեան անձառելի զգացու մնկնալով

իցուած , կարգաց հետևեալ սպերը .

Կ . Պոլիս 2 Օգոստ . 1911

Սիրելի ընկերս Պրն . Սարգիս

Ձեզմէ բաժնուած սուսնս խօսապարտ էի հոս
զայէ յետոյ անդիկու թիւններ հաղորդել քեզի Ռ . . . վար-
ժարանին մուտքի քննութիւններուն և ընդունելութեան
պայմաններուն մասին . գրած նամակդ ալ ստացայ . կը ցա-
ւեթ որ չափազանց աշխատութիւններով զբաղուած , չկա-
րողացայ շուտով գրել . ահա այսօր պատահով թիւնը ներ-
կայացաւ պատասխանելու նամակիդ :

Ռ . . . Վարժարանի մուտքի քննութիւնները կրկին
քանի մը շարժմէն . ես հազիւ կրցայ առաջուկնէ քննու-
թիւնս տալ և կուզամ աւետել քեզի թէ յաջողեցայ ըն-
դունուիլ :

Այս յաջողութիւնս ս'ըջտի ալ զիս ուրախացուցած է ,
սովայն քեզի համար անհանգիստ եմ . անցեալ օր ձեր մա-
սին յատկապէս խօսեցայ վարժարանի Տեսուչին , որ չա՛տ
ազնիւ անձնաւորութիւն մըն է . և ան խօսք տուաւ ինծի
ձեր ընդունելութիւնը դիւրացնել . որովհետեւ հոս աւելի
ազքատիկ ուսանողներու հոգ կը տանին , մանաւանդ գաւ-
ւառի խուլ անկիւններէն դիմող ուշիմ և ընդունակ ա-
շակերտներու մասին : Գուն , սիրելի ընկեր , ինչպէս ես
գլխամ , այն ազքատիկ վիճակիդ մէջ , նոյն իսկ դասա-
գրքի ու թուղթի կարօտ , մեր կարգին առաջին աշակերտն
էիր , երբ հոս գալու ըլլատ , ես վստահ եմ որ իսկոյն կ'ըն-
դունուիս : Գժուարութիւն մը եթէ կայ , ծնողքէդ բաժ-
նուելու ցաւն է . սակայն , սիրելիս , մի՛ սկարանար այդ
նուելու ցաւն է . արիասիրտ եղիր , խորհելով թէ քա-
ղզացումն առջև . արիասիրտ եղիր , խորհելով թէ քա-
նի մը տարուան այդ հեռացումովդ է որ պիտի կարու-
ղանաս ո՛չ միայն քեզի փայլուն ապագայ մը պատրաս-
տել , այլ և սիրելի ծնողքդ ալ կրջանկացնել :

Արդ, սիրելի Սարգիս, ես ընկերսիրական պարտա-
կանութիւնէ մղուած կը թելադրեմ քեզ որ փութով ճամբայ
կրնես հոս գալու, հող մնալով ապագայ չես ունենար և
քու բնածին տաղանդդ և բնդունակութիւններդ կը փճա-
նան, եկո՛ւր, բարեկամս, եկո՛ւր ու պիտի տեսնես թէ
մ'ըքան բախտաւորութիւն և երջանկութիւն կը տրասնե
քեզի գրկարաց:

Մինչև հոս համելու չափ ճանապարհածախս մը ձեռք
բերելու վրայ միայն մտածէ, երբ քովս գաս, ա՛յ հող
պիտի չունենաս նիւթական տեսակէտով, ես քեզի շահ
պարտական եմ, չէ՞ որ հող միտախնդրոցը գտնուած ժա-
մանակին, դուն ա՛յնքան յոգնութիւններ կը կրէիր ինձ
համար դասերուս ու պարտականութիւններուս մէջ և քու
այլ ջանքերուդ շնորհիւ է որ այսօր յաջողած եմ մուտքի
քննութիւնս ապա և այս փառաւոր գարոցը ընդունուելի
հիմա ալ կարգը իմս է քեզի օգնելու:

Ընդունէ՛ կարօտազին բարեներս և հաղորդէ մեր ըն-
կերներուն, յուսամ զիս մոռցած չեն, կըսպասեմ ան-
համբեր գալտեսանդ, իմ կողմէս խօսիր ծնողքիդ որ քեզ
զրկելու համար չվարանին, թող չզիտնան թէ պանդխ-
տութեան մէջ առանձին պիտի ապրիս, այլ եղբօր մը հետ:

Ձերմ սիրով, անկեղծ ընկերդ
Ն. Մարգարեան

Յ. Գ., նամակս ստանալուդ պէս, առանց վայրկեան
մը կորսնցնելու ճամբայ ելիր, որովհետև եթէ յապազիս
ու քննութեան համար սահմանուած օրերը վերջանան,
չպիտի կարողանաս ընդունուել յետոյ այս գարոցը:

եղյնն

Սարգիս այս նամակը ծայրէ իծայր, հող, նամակա-
տան առջեւ քանի մը անգամ կարդաց, սիրտը ուժգին կը
տրտիէր, ուրախութիւնէն բիչ մնաց պիտի լար, ուրիմն

հասած էր ժամանակը իրականացման իր երազներուն,
իր ծրագրերներուն, իր փափաքներուն և աննշանքներուն:

Վայրկեան մը մտածեց ծնողքէն բաժնուելու պարա-
գային վրայ, Սարգիս շահ կը սիրէր իր ծնողքը, մա-
նուանդ գորովասիրտ մայրիկը, պահ մը մթազնեցու
պայծառացած ճակատը այդ աղնիւ տղուն, ապագայի վարդ
հեւանկարը սակայն, խիտն փարստեց իր դէմքին մը-
սայքը և անզին դանձ մը գտածի պէս, նամակը գուր-
գուրանքով մ'ըքու պահարանին մէջ, գրպանեց ու փութ-
կոտ քայլերով վերադարձաւ դեղարան:

Սարգիս իր ընդունած նամակին բովանդակութիւնը
և անոր համեմատ գործելու առաջադրութիւնը յայտնեց իր
էֆէնտիին, երբ դիտեց որ ան ալ ուրախ արամազրու-
թեան մը տակ կը գտնուէր կարդալով իրեն եկած նամակ-
ները, դեղագործը պատասխանեց թէ, որչափ ալ որ ի-
րեն համար հաճելի չէր զրկուել Սարգիսի նման պարկէշտ
ու գործունեայ տղայէ մը, սակայն կ'ուրախանայ այդ
յաջողութեան համար և չուզեր որ ան խակմնաց իր ուս-
մունքին մէջ, ուստի խորհուրդ կուտայ մեկնել Պոլիս:

— Սակայն, էֆէնտի, համարձակեցու ըսել Սար-
գիս՝ աչքերը խոնարհեցնելով, ճանապարհածախսի համար
դրամ չունիմ, ու ինչպէս գիտէք, ծնողքս ալ ի վիճակի
չեն հայթայթելու դայն:

— Դրամի մասին մի՛ մտածեր, տղա՛ս, ճանապարհա-
ծախսդ կ'ս կուտամ:

Մնաս՛ման երախտագիտութեամբ լեցուեցաւ Սարգի-
սին սիրտը և խիտն համաբերելով էֆէնտիին ձեռքը, իր
ջերմագին շնորհակալութիւնը յայտնեց և արտօնութիւն
ստացաւ տուն կրթալու:

Ճամբան բաժանուով տպաւորութիւնները կրկին գը-
րաւեցին իր միտքը, խորհեցաւ թէ, պիտի բաժնուէր ծը-
նողքէն, հայրենիքէն, ընկերներէ ու բարեկամներէ, խոր-

հեցաւ այն դժուարութիւններուն վրայ, որոնց պիտի հանդիպէր պանդխտութեան մէջ. և որոշեց զուսիր բարձր բանկ ու չկրիլ ո՛չ մէկ արդեպքի հանդէպ. հասաւ տուն և գուարթութեամբ ներս մտաւ :

— Սա րզիս, ան ինչ ժամանակի տուն գտնուալ է. դեղարանը այսօր կիրակի՞ բանեց, ի՛նչ պատահեցաւ — հարցուց մայրը գարմայամ :

— Ի՛նչ կիրակի, մա՛յրիկ, մաքէլ չանցածը պատահած է. Պոլիս պիտի երթամ, մա՛յրիկ ջան. Պո՛լիս, որ ուսմունքս շարունակեմ. — բտաւ աղան :

— Ի՛նչ կը խօսիս, գաւա՛կս, խելքի՞դ եկած ես. անշուշտ կատակ կ'ընես. դեռ քու ժամանակդ եկած չէ պանդխտութեան դիմելու :

— Մա՛յր, լուրջ կը խօսիմ. այսօր Պոլիսէն նամակ առի. դասընկերս՝ Մարգարեանը գրած էր. զիս իր մըտած գպրոցը կը հրաւիրէ. ահա նամակը :

Եւ Մարգարեաց տալով ընդունած գրութիւնը, պատմեց մայրիկին թէ ի՛նչ կը գրէր իրեն՝ իր երբեմնի օգնիւ դասընկերը և թէ ի՛նչպէս խօսած էր այդ մասին իր էֆէնախին ու ան ալ ուրախացած և խօստացած էր իր կողմէն հոգալ ճանապարհի ծախքերը, որպէսզի ծնողքը նեղութիւն չկրէին :

— Խօ՛ւք չուզեր, մա՛յրիկ, ես պիտի երթամ և ուսմունքս շարունակեմ, մինչև որ այս փախաքս չկատարուի, ո՛չ ես հանգիստ կրնամ լլլալ, ո՛չ ալ դուք :

Մայրը հաւատաց որ տղան կատակ չէ որ կ'ընէ ու ջանաց համոզել որ ես կենաց այդ մտադրութենէն : Մարգարիս պատասխանեց թէ՛ հիմա պիտի երթայ և Արգար էֆէն պիտի կանչէ, անոր խորհուրդն ու կարծիքն ալ հասկնալու համար : — Ասոր համար, մա՛յրիկ, ինչո՞ւ կը արբամիս, ընդհակառակը ուրախ եղիր, որ զաւակիդ բախտը բացուեր է. երբ հայրիկս տուն դառնայ, խօսիր իրենքե-

զի պատմածներս՝ բայց այնպէս որ, ան ալ հաւանութիւն տայ :

Ու Մարգարիս դուրս նետուեցաւ դուռնէն Արգար էֆէն տունը երթալու համար, սուսնց մտիկ ընելու իր մօրը որ ետեւէն կը պօսար :

— Սա՛րգիս Սա՛րգիս, կեցի՛ր, սղա՛՛ր, բան պիտի ըսեմ, ու՞ր կը վազես : Մարգարիս արդէն փողոցին մէջ աննրկս սլիկ եղած էր :

Անոր մեկնելէն վերջ, մայրը իր սիրատուն զաւակին մեկնումը մտաբերելով, դառնապէս յազուեցաւ. ու սկսաւ լալ. ան իր մէկ հատիկ ու անդրանիկ գաւակն էր. մեծցուցած էր զանի աղքատութեան մէջ. թշուառութեան մէջ և ինչէր քաշած չէր մինչև որ այդ հասակին հասցուցեր էր. անոր վրայ նայելով էր որ կը մտնար իր կըրած աստապանքները. ու հիմա ան կ'ուզէր հեռանալ իր գրկէն. ուրիմն ո՛վ չպիտի լսէր իր զաւակին սիրաթրթիւ «Մա՛յրիկ» բառը. ի՛նչպէս ասորիկ ասանց անոր, որ իր կեանքն էր, որ իր սէրն էր, որ իր յոյսն ու բոյն էր, ի՛նչ ընէր. զլուխը ո՛ր քարին զարնէր : Ու կը խորհէր աստապու մայրը. եթէ արգելք ըլլար անոր մեկնումին, խորտակած պիտի ըլլար անոր ապագան, եթէ թողուր որ մեկնի, խորտակած պիտի ըլլար իր կեանքը. ի՛նչ ընէր. երկու սուրբի մէջ մնացած էր. ու կը յիշէր խեղճ կիրն ճըմեռները, այն աստիկ ցուրտերուն, որ ատեն մարդուն չունչը կը սուսէր իր չրթունքին վրայ և ինքը կ'երթար ուրիշներուն տուները, կը ծառայէր, կը տանջուէր, կը չարչարուէր, որպէսզի վառկարիայաւ ու մտունդ գանսի տունը ու տղան շնեղուի, ցուրտէն չսուսի, անթի չմնայ. հիմա ան պանդխտութեան կ'ուզէ երթալ, ո՛վ պիտի խրնամէ զինքը, ո՛վ պիտի հսկէ անոր սնարին քով եթէ հեռանդանայ. ու աչքին առջև կը պարզուէր ասորիներ առաջ, զիշեր մը, սղուն հիւսնդանալը և անոր քով իր

անցուցած անքուն գիշերները . . .

Հայր սուն եկաւ , երբ դեռ Սարգիս վերագործած չէր . տեսաւ իր կինը որ՝ անկիւն մը կ՛ծկտած կ'արտառուէր . զարմացաւ եւ հարցուց պտտճառը : — Ի՞նչ պտտճառ պիտի ըլլայ , ա՛լ ինչ ըլլայ , ազան պանդխտութեան պիտի երթայ . աչքերս կ'աւրանայ չտեսնեմ — ըսաւ կինը , հեկեկալով .

— Խնդեցե՛ր ես , կնի՛կ , կատակ րրած է Սարգիս ու դուն ալ նստեր աղու պէս կուրաս . ի՞նչ պանդխտութիւն է , ի՞նչ երթալ է . ես երէկ իրիկուն դեղարան հանդիպեցայ եւ հարցուցի Էֆէնտիին թէ գո՞՞ն է Սարգիսէն . ան ըսաւ թէ , շա՛տ ու շատ գո՞՞ն է . բայց կ'ախտոտայ որ ատանկ ուսմունքի ընդունակ աղայ մը հաս կը պահենք ու գարոց չենք դրկեր . սակայն ես ինդրեցի որ լաւ նայի աղուն եւ արձնապէս սորվեցնէ : Ճիշդ կ'ըսեմ որ ազան կատակ մը ըրած է ու դո՞ք միամտորէն հաւատացեր էք — ըսաւ ամուսինը եւ ծիծաղեցաւ :

— Միամտորէն հաւատա՛լ , կատա՛կ , ի՞նչ կ'ըսես , մա՛րդ Աստուծոյ . ազան ինծի ցոյց տուաւ Սարգարեաններուն աղուն նամակը , որ զինքը Պոլիս կը հրաւիրէ :

Ամուսինը գլուխը շարժեց այդ անհաւատոյի տեղեկութեան վրայ ալ եւ ծխատուփը հանելով սկսաւ գըլանիկ մը պտարաստել , եւ

— Ու՛ր է ազան , ու՛ր գիտայ — հարցուց կնո՞ջը .

— Ի՞նչ պիտեմ , ինծի ըսաւ կ'երթայ սանահայր Արգար էմին կանչելու .

— Ա՛ , սանահայրը , Արգար էմին , — ըսաւ մարդը գլուխը երերցնելով — եթէ բան մըն ալ կայ , այդ խրոֆած ծերուկին գործն է , ան դաս տուած է :

— Ի՞նչ որ ալ ըլլայ , դուն մի՛ թողուր որ ազան երթայ .

— Երթա՛լ , ին՞նդ ես , կնիկ , ու՛ր պիտի երթայ .

հիմա երբ գայ , ես զխեղ իրեն ըսելիքս . դուն գործիդ նայէ . կնի՛ր կերակուր պտարաստէ :

Այդ միջոցին դուրբ բացուեցաւ եւ Սարգիսի առաջնորդութեամբ ներս մտաւ սանահայր Արգարը ու բարեւ մը տալով նստեցաւ :

Ստակցութիւնը իսկոյն աղուն երթալ չերթալուն վրայ դարձաւ . հայրը դեռ համոզուած չէր թէ իրօք այդ կարգի մտադրութիւն մը ունի ազան :

— Հայրիկ , արգելք մի՛ ըլլար ինծի . ես գարոցէն ելած օրէս ձեզի ըսի որ զիս դարձեալ գարոց դրկէք . սակայն դուք ակամօ չկատեցիք ու վերջն ալ զիս դեղարան տարիք . բան չեմ ըսեր , լա՛ւ է . բայց ես դեռ իմ աւուսմիս քոցուցած չեմ :

— Տղա՛ս , եթէ դեղարանէն գո՞՞ն չես , հանեմ , ուրիշ տեղ մը դնեմ քեզ .

— Հայրիկ , ես պիտի երթամ , յարմար ստիճի մը կըսպասէի , որ տճա ներկայացեր է . երթալու եւ ուսմունքըս շարունակելու անհրաժեշտ է ինձ համար :

— Տղա՛ս , պանդխտութեան կը փախաքիս , մի՛ տճապարիք , ատոր ալ օրը կուգայ . ատոր ալ համը կ'առնես . այս տարի սպասէ . գործդ շարունակէ , գայ տարի մե՛նք կը խոստանանք դրկել քեզ :

— Ա՛ն , հայրիկ , սրբան տարրեր են քու մտածումներդ իմ զգացումներէս . ի՞նչպէս իբրև հայր , կը ներես քեզի , թեկադրել զիս որ ես ուսանողութեան ամէնէն յարմար տարիքս անցնեմ , ամուլ , այս ու այն արձեատին հետեւելով . ես մտաւորապէս զարգանալ կ'ուզեմ եւ ինքն ինքն համար լաւագոյն կը սեպեմ աղքատ-գիտուն մը ըլլող քան հարուստ-աղէտ մը : Լսէ՛ , հայր , ես դարձայ մէջ թէ եւ աղքատիկ աչակիրտ մըն էի , բայց ամէնէն աւելի երջանիկ էի ու հպարտ եւ հարուստներուն ազաքը իմ յաւաքութեանս կը նախանձէի : Իսկ հիմա , դեղա-

բանի մը մէջ լսի ծառայ մը, որ տէր մը սենի, որուն հրամաններուն պիտի հնազանդի, ս'ըքան ալ ստորնայնող բլլան անոնք եւ մարդ կային արժանապատուութեան հակասակ: Ինչ կ'արժէ տաանց ուսմանքի գրամը, առ ս'ը գարուն մէջ կ'ապրինք. խենդ են արդեօք է՝ բողոքները եւ Ամերիկացիները, որոնք միլիոններ կը ծախան ամէն տարի կրթութեան համար. խենդ են այն երիտասարդները, որոնք ամէն նեղութիւն, ամէն դժուարութիւն յանձն կ'առնեն եւ հետո երկիրներ կ'երթան բարձր ուսում ստանալու. անօթի կը կենան եւ դասերէն ետ չեն կենար: Եթէ, հայր, դուք չէք ուզիր գիտութեան պէտքը ճանչնալ ինձի պէս, գոնէ արգելք մի՛ բլլաք, թողուցէք զիս որ երթամ պապական յագեցնում. . . :

— Ստորգիտ, ատոնք պարապ խօսքեր են, օղային խօսքեր են, ս'վ որ հարուստ է, ան միայն կրնայ երջանիկ ապրիլ, ինչ պիտի տայ քեզի դպրոցը. առւածը առւեր է. քիչ մը հաշիւ գիտնալ, կարդալ, գրիլ, տակէ աւելին ինչ պիտի ընես. մենք քեզմէ չենք պահանջեր որ դուք աէրաէր կամ վարդապետ բլլաք:

Արդար էմրն, որ լուս՝ մտիկ կ'ընէր հօր ու գաւկին խօսակցութեան, թէ եւ մտովի իրաւունք կուտար Սարգիսին, բայց դեռ միջամտելու ժամանակը հասած չէր նկատեր:

Սարգիս՝ յայննապէս յուզուած իր հօր այդ խեղճուկ արամարանութենէն եւ թիւր հասկցալութենէն, արխուր չեշտով մը պատասխանեց.

— Ճիշդ են խօսածներդ, հայրիկ. մենք Հայերս ա՛յլ պէս խորհր ենք ու այլ պէս կը դորձենք եւ օրբստօրէ փոխանակ յառաջգիմելու՝ կը յետադիմենք. մեր նախաձայրերը դպրոցներէ աւելի եկեղեցիներ շինած են եւ ուսուցիչներէ աւելի՝ վարդապետներ հասցուցած են, մեծախոր մարդիկ, որոնք վանքերու հաւերը ուտելով կը

գիրանան եւ իրենց գործին չի դար որ Ազգը լուսաւորութեան թէ դուսն ալ վարդապետ մը եղած բլլայիր, շատ պիտի չցաւէի այդ խօսքերուդ համար. . . : Անգամ մը ուրիշ Ազգերու վրայ խորհիր ու պիտի անանես թէ հարստութիւնը հոն է. ուր գիտութիւնը կը յառաջանայ, ճօթ կեանքը հոն է, ուր դպրոցներ կը շանան, երջանկութիւնը հոն է, ուր ուսմանքով սրտերն ու հօգիները ազնուացած են. դպրոցն է որ մեր կեանքին նիւթական թէ բարոյական պէտքերուն ճշմարիտ գօհացում կուտայ եւ անոր շնորհիւ միայն կրնանք մարդ բառին նշանակութեամբ մարդ բլլալ, անանկ մեր բղձանքներուն նշանակութեամբ, միւսիկ ինքնաճանաչութեան, ու եւ, հայիրակ, ա՛յս հաւատքով լեցուած, կ'ուզեմ շարունակել ուսումս:

— Կա՛ւ, աղատ, պահ մը ընդունիմ խօսքերուդ ճշմարտութիւնը, կը հասկնամ, այնքան ալ տգէտ մարդ մը չեմ. բայց դրամ. . . իրաւ է թէ մարդ ուսմունքով մը չէ՞ որ դրամով ձեռք դրամ կը շահի. բայց ուսմունքն ալ չէ՞ որ դրամով ձեռք կը բերուի. առանց դրամի, դուսն շատ նեղութիւններու պիտի հանդիպիս պանդխտութեան մէջ. չ'առ արգելքներու առջեւ պիտի գտնես ինքզինքդ եւ կեանքդ, կը վախնամ, որ պիտի վերջանայ յուսանալութեամբ. . . :

— Յուսանալութիւն, ես պիտի յառաջանամ այս աստապանքի օվկիանոսին մէջ անվերջ յոյսով, ես պիտի նետուիմ կեանքի ասպարէզին մէջ՝ զօրաւոր կամքով, նետուիմ անհուած կորովով, եւ ս'վ որ եւ արգելքներուն դէմ անհուած կորովով, եւ ս'վ որ յոյս, կամք ու կորով ունի, չ'աղթուիր, եւ լոյսի անջը սենիմ իմ հօգիլիս ալքերուն մէջ բոցարծարծ, ազատութեան հօւրը իմ երակներուս մէջ, այդ վնասութեան ուղիին չէ՞ որ մեզ դարերով ստրկութեան լուծին տակ հեծեմել կուտայ. փառքը գիւրութեան մէջ չէ՛, դժուարու-

թեան յազմելուն մէջ կը կայանայ ան . ինչ արդեօք պիտի արժէր իմ անձնական նշանակութիւնս , եթէ հարուստի մը զուակն բլլայի եւ գիւրութեամբ ստանայի բարձր կրթութիւն մը : Հայրիկ , հայրիկ , մի՛ մեռցնէր սպազաս , մի՛ սպաննէր ետանդս :

Մայրը լուս էր , արցունքի կաթիլներ կը հոսէին իր թառամած արտերէն : Հայրն ալ կ'ըմբռնէր զուսկին ազգութեան քրտն ճշմարտութիւնը . ներքնազէս համոզուած էր , կ'ուզէր լսել ազուն — գնա՛ , ազաս , գնա՛ եւ փափաքիւ համաձայն սպրի՛ր . — բայց կը մտածէր իր կնոջ վիճակին վրայ . գիտէր թէ իր կինը զրկուելով զուսկէն , միտ'ի զուսկին ներկայութենէն , պիտի չկրնար գիմանալ այլեւս . ազգաստութեան ցաւը մէկ կողմէն , զուսկին կարօտը միւս կողմէն պիտի ընկճէին թշուառ կինը . ուստի փորձ մը եւս մտադրեց ընել համոզումի տարրեր եղանակով մը եւ ըստ .

— Տղաս , դուն դեռ փոքր ես , գիտնս թէ որքան նեղութիւններով մայրդ ու ես քեզ այս հասակիդ հասցուցեր ենք . բայց ա՛լ մեր օրերը համբուած են . միշտ քեզի հետ չենք կրնար գտնուիլ . դուն գիտե՛ս , որոշէ՛քու բախտդ ու ճակատագիրդ . միշտ ուսում , ուսում , կ'ըսես ու կ'երթաս , մէկ մը չուրջդ նայէ . ահա՛ մեր քաղաքի վարժապետը , ուսեալ է , շատ բան գիտէ , ինչ բանի կը ծառայէ այսօր իր գիտութիւնը , մեզի պէս ինքնն ալ ազգասէ եւ հացակորստ վիճակին մէջ կ'ապրի . . . ես իմ հայրական սրբապահութիւնս կը կատարեմ քեզ յորդորելով որ գործի , շահու վրայ կենաս . ես քու գէշէ միթէ կ'ուզեմ . եթէ գեղարանը մնաս , մենք ալ մեր կեանքին վերջին տարիներուն մէջ գոնէ կտոր մը հայ հանգիստ սրտով ուտելու բախտը կ'ունենանք . չե՞ս մեզքնար մեզ . . . :

— Օ՛ , հայրիկ , խեղճութիւնը , նեղութիւնը կը մըս-

նէ այն դռներէն ներս . ուր աշխատութիւնը կը պակի . չե՞ս լսած թէ «բանուկ ձեռքը չի մուրար» . իրաւ է որ վարժապետ բուսական ուսում ունի . բայց ուսմունքը բանի մը չի ծառայեր անոր համար , որ գործածել չգիտէր . բուսական չէ վաճառականի մը համար սպրանք ունենալը , ծոխին ալ գիտնալու է :

Մայրը կը շարունակէր լուս արցունքը , կ'ուզէր խօսիլ , կարողութիւն չունէր . ծերուկ սանահայրը խոր մտածմունքի մէջ թաղուած կ'երեւէր . կրկար թէ իր պարտականութիւնն էր ծնողքը համոզել ու մխիթարել : Տրգան մեկնելու որոշումէն ետ կեցնել կարելի չէր . յանկարծ մայրը լալաղին բացաղանջից .

— Սա՛րգիս , Սա՛րգիս , դուն ինչպէս կը լսածնաս ինձմէն . ինչպէս զիս միտակ կը թողուս . լսի՛ր մօրդ խօսքը . վերեմ մի՛ կապիր սրտիս . ա՛խ , եթէ դուն երթաս , ես մի ժամ քու ետեւէն չեմ ապրիլ . փորձ՛ իմ գերեզմանը քու ձեռքով , ծածկիր իմ փոքր քու ձեռքով ու այնպէ՛ս գնա՛ , արե՛ւուդ դուրսան :

Չկրցաւ աւելի խօսիլ խեղճ կինը , ձեռքերովը ծածկեց իր գէմքը ու սկսաւ հեծկտալ . Սարգիս , որ մինչև այդ առևն ծածկած էր իր ներքին յուզումը , այլևս չկրցաւ ինքզինքը զսպիլ եւ — ա՛խ , մայրիկ — գոչելով , ինքն ալ սկսաւ լալ . հօր աչքերէն ալ սկսան արցունք վաղիլ . կուշար եւ ծերուկ սանահայրը . կարծես սուգ ու շիւտան կը տիրէր այս հիւղակին մէջ . պահ մը սարսափելի լուսութիւն տիրեց . մէկը չէր համարձակիր միւսին երևսին նայիլ . . . :

Սարգիս բմբռնեց շուտով որ իր սոց տկարութիւնը իր դատը կորսնցնելու պատճառ կրնայ դառնալ . ամիսփեց ինքզինքը , սրբեց աչքերը , զօրաւոր ջանք մը լրաւ յարուստ եւ սիրալիր ձայնով մը ըսաւ .

— Մայրիկ ջան . դուն աւելի ուրախացիր որ ես

կ'երթամ բախտիս հասէն, և և ձեզ այս խեղճութենէն ազատելու. հիմա թէև Թիւրքութիւն կը պատճառէ քեզի իմ երթալս, բայց վերադարձս ալ պիտի ուրախացնէ. մտածէ անգամ մը այն մայրերուն վրայ, որոնց զաւակները զինուորութեան կ'երթան, պատերազմի արձաւիրքներուն կ'ենթարկուին, ինչ կ'ընեն անոնց ծնողքը. փառք Աստուծոյ, ևս կատի դաշտը չէ որ կ'երթամ, այլ կըրթուելու, ուսում տանելու և քանի մը տարի վերջը զարգացած, աւելի մեծցած, գիրկդ դառնալու. գիտեմ որ կարօտը պիտի տանջէ քեզ ալ, զիս ալ, հայրս ալ. բայց կա՞յ վարդ մը սուանց վաւչի, համբարութիւնը կեանք է, մայրիկս, զիս միայն Աստուծոյ յանձնեցէք:

Հայրը արամազրութիւնը փոխած էր, կ'ուզէր հաւանութիւնը յայտնել, բայց ինչպէս բռնէր, կ'ոտջը վրայ կը մտահոգուէր ու աչքերը անոր ուղղած էր:

Սարգիս ըսաւ նաև հօրը.

— Հայրիկ, կը տեսնես արդէն ուսմունքին անհրաժեշտութիւնը. ցաւալի է սակայն որ հոս, հայրենիքիս մէջ բարձր գոյրոցներ չկան. ու մենք ուսմունք տնեջալ վառուած պատանիներս ստիպուած ենք ամէն բան յանձն առնել և պանդխտութեան գիւմիկ. «հարկը օրէնքը կը լուծէ» ըսուած է, այնպէս չէ՞:

Արգար էմին ժպտեցաւ. դիտեց որ ազուն ծնողքը լուս հաւանութեան մէջ կը դանտուին, շուղեց նոր խօսակցութիւններով ինչպիսիք երկարել և ըսաւ.

— Սարգիս, ազա՛ս, Տէրը յաջողէ ե՛րբ ճամբայ կուզես ելնել.

— Այս շարթու անպատճառ պէտք է որ մեկնիմ, որպէսզի կարողանամ ժամանակին համար ևս դպրոց ընդունուիլ. — ու զրպանէն Պոլսէն ընդունած նամակը հանելով կարդաց «յեսուգրութեան» մտար:

Գիշերուան ժամերը բաւական անցէր էին. Արգար

էմինն աչքերը քունէ ծանրացած էին, զոր կ'աւելցնէր տիրուղ անբութիւնը. սիկարի ծուխերն ալ իրենց անընդհատութեամբ, քուլայ քուլայ բարձրանալով, սենեակին առաստաղին վրայ արհեստական ամոց մը ձուացուցեր էին:

— Սարգիս, վազն սուաւօս մեր ասունը կեղւոր, քեզի խօսելիք ունիմ — ըսաւ ծերունին և սաքի կլաւ. — Մի՛ արամիք ազուն երթալուն համար, բան չկայ. թող երթայ, լա՛ւ է, աւելի չտա բան կը սորվի պանդխտութեան մէջ, ուրախ կ'էք որ ձեր տունէն օտուժ նսկան, մեծ մարդ մը կը պատրաստուի. արդեւք մի՛ ըլլաք ազուն ճամբարգութեան ու ողջ ողջ մի՛ մնայնէք. ինչ է այդ, երկուքդ ալ զլուխնիդ կ'ախեր, արտում, սխուր նստեր կուլաք. ասիկա գէշ բան է, թէ ազան հոն անյաջողութեան ու ցաւի կ'ենթարկուի, ձեր այդ լայ ու կածին երեսէն և թէ դուք հոս կը ասնջուիք լայ ու կածին երեսէն. գիշեր բարի, — և Արգար էմին իր լայ պիտակ, երկար մօրուքը շակրտելով զուրս կլաւ ու մեկնեցաւ:

Այդ գիշեր այլեւս հայր, մայր ու զաւակ, իրենց բերանը չբացին, ծերունին մեկնելէն յետոյ, իրենք ալ մըտածումէ ու անբութենէ պարտասած, կլան անկողին մասն. . . :

Անցան մէկ երկու օրեր և վերջնապէս որոշուած էր Սարգիսին մեկնումը, հարկ կլած ճամբու պատրաստութիւնները տեսնուած էին և հասած էր վերջին վիշերութեան ժամը քով. մայրը կ'արտասուէր. . . :

— Մա՛յր. ըսէ՛. ինչո՞ւ այնպէս կուլաս. մի՛թէ ևս մեռա՞մ եմ. . . ևս գիտեմ որ այնպէսով իմ գործս ճախուղութեան պիտի ենթարկուի. . . :

Հայրը չէր արտասուեր թէև. բայց իր ներքին

տայնասին ալ կարող էր ծածկելու . ան անդադար կը
ծխէր ու կը մտածէր զաւկին վրայ . համարուած էր
ուսմանքի օգտակարութեան , սակայն այնպէս կուգար
իրեն թէ ազան պանդխտութեան պիտի չդիմանայ և
այլևս զինքը ողջ պիտի չտեսնեն . . .

Կէս գիշերը անցաւ . մայրը անկողինները պատրաս-
տեց . Սարգիս իր յագնած գլուխը հանգչեցրեց պաշտպի մօ-
րը կուրծքին վրայ , վերջին գիշերն էր . . . խեղճ մայրը կուրծք
ու կ'ողօթէր , կուլար ու մեղմ ձայնով կ'երգէր . ան կ'եր-
գէր իր գրկին մէջ քնացած պատանի-բալայկին վերջին
օրօրը , կ'երգէր արաստուկով , կ'երգէր հասաչիւղով , ու
արցունքի տաք շիթեր կը թափէին զաւկին փակ արտե-
ւանունքներուն ու ամբողջած գեմքին վրայ . . . :

Այս , իմ օրօրս որո՞ւ ասեմ , պաշա՛ ջան ,
Եւ ձեռներովս որո՞ւ վերմակն ես ծածկեմ ,
Թաղի՛ր ինձի քն ձեռնովը , հո՛գի ջան ,
Քո ետեկն ես կը մեռնիմ , սպրիշ չեմ . . . :

Հաւրոյրս որո՞ւ ես դրոշմեմ , ո՛ր ճակտին ,
Արցունքներովս այս հասակիդ հասցոցի ,
Տասնեօթ սարի երգ երգեցի գիշերին ,
Ես քեզ համար շարժ օտերս անցոցի :

Ես ի՞նչպէս քեզ ճարտու դնեմ , պաշա՛ ջան ,
Օտարքեան չես դիմանար , ի՛նչ հոգիս ,
Որ ծովն իյնամ , որո՞ւ երբաւ Սա՛րգիս ջան ,
Խղճա՛ ինձի , հատուած մի՛ սար իմ սրբիս :

Այս , իմ Ասուած , քեզ կը յանձնեմ իմ որդին ,
Այս , քոյ բարի կամֆրդ միայն քոյ շինի ,
Ճրագս կը մարի , դու զինք մտի կարողին ,
Սա՛րգիս , ջա՛նս , հոգիս դուրպան քեզ շինի :

Վա՛յ ինձ . աւա՛ղ . Ա՛սուած , դիկի՛ր քն հրեշտակ ,
Յանձնեմ հոգիս , փռձ աշխարհիկն ազատիմ ,
Կորակցեմ իմ այս զանուկս , այս որդիակ . . .
Տանջանքներս իզո՞ւր եղան , Ա՛սուած իմ :

Վա՛յ ինձ . Ասուած , ցարերու մեջ քոյի՛ր գիս ,
Կուրսակ անհուն , անմխիթար , այս գիշեր ,
Կուչս համբուրեմ երեսն աղուոր պարայիս ,
Փոքի՛ր հասակին քաջածնե՛րս չի՛ յիշեր . . . :

Ի՛նչ երգ երգեմ քեզ այս գիշեր աստիկ ,
Լուսնի շողը ծագեչ ք քն յոյս դիմքին ,
Քնի՛ր , զա՛ւակս , երագի մեջ մտալիկ ,
Քնի՛ր , պա՛շաս , քնի՛ր աղուորս իմ անցին :

Վերջին գիշերդ քոյ անցընեմ ես անհուն ,
Թոյ որ կարօսս առնեմ անուշ այտերդ ,
Կը հեռանաս հայրենիքդ շա՛հ հեռուն ,
Չիս անգառակ պիտի քոյուս հոս յա՛հս :

Քնի՛ր պաշաս , երագիդ մեջ գիս այ բեր ,
Դառն ու ծանր ք բաժանումդ ինձ համար .
Քնի՛ր , անու՛շ , իունդ անու՛շ ք այս գիշեր ,
Մօրդ աղօթքը , երգն ու մաղթանքն անհամար :

Ասա՛ , ո՛րդիս , քեզ ո՞վ ճարտայ պիտի՛ բանայ ,
Ո՞վ մխիթար պիտի՛ ըրայ քեզ , Սա՛րգիս ջան ,
Քոյդ չեմ ես որ խընամեմ աներկբայ ,
Դուն դեռ ծաղիկ , ի՛նչ պիտի՛ ըրաս , հո գի ջան :

Ես քեզ համար օրօր կ'ընեմ այս պահուս ,
Քնի՛ր , տղա՛ս , դուն աչ կարօսդ առ ինձնեմ .

Քնի՛ր, ա՛նուշս, քո մօր գրկէն վաղն առնու ,
Պիտի զառնիս... Աստուած զառնեց նսխանահէն... :

Լոյս առաւօտն կը մօտենայ, Մա՛րգիս ջան ,
Ու դեռ նստած . ինչ գրկիս մէջ ես կ'երգեմ ,
Վերջին օրօրդ ե , շաւ յրսե , պաշա ջան ,
Վերջին մրմունջ , կելնե մօրդ շրթունքիկն :

Պիտ՛ մեղադրեն զիս դուռ , դրկիցի . հո՛ղի ջան ,
Ո՛ր տեղ զարնեմ իմ այս գրուխս , ո՛ր քարին ,
Ծաղիկ հասակդ ո՛րու յանձնեմ , սի՛րսխան ,
Ա՛խ , բաժնուրդ շա՛ս ու շա՛ս ե դժուարին :

Երբս՛ս բարով... ա՛յ չեմ կարող ինչ գրկել ,
Երբս՛ս բարով... վերադառնաս զաշ զարնան ,
Ի՛նչ ընեմ , չեմ կրնար ըլլաշ ինչ արգել ,
Սուրբ Կարապետ ինչ առաջնորդ , հո՛ղի ջան :

Արագանաս սուրբ Սարգիսն աշ ինչ ընկեր .
Խոյերըն ճանրուշ ան կը հարթե , պա՛շա ջան ,
Գընա՛ ուրեմն , երբս՛ս բարով , անվիհեր ,
Տերը ըլլայ ինչի հետ միշտ պահուպան... :

Յուզուած , խելագարած մօր ձայնը ա՛յ մարեցաւ ,
Փաթթուած զաւկին ամբապէս , փակից արատաւքէն
ուռած աչքերը ու քնացաւ... :

Զ.

Վերջին գիշերը լուսնալու մօտ էր . արթնցած էին
հրեքն ալ , մայր ու զաւակ լուռ կ'արտասուէին . հայրը
ճամբու պատրաստութիւնը կը տեսնէր եւ պաշար եւայլն

կը տեղաւորէր :

Ելաւ հէգ կինը իր տեղէն՝ երբ եկեղեցիին զանգա-
կի առաջին զօղանջը հնչուեցաւ . խաչակնքից երեսը ու
ոտքերը բոկ , դուրս կաւ տունէն . քայլերն ուղղեց դէ-
պի Տաճարը , դեռ մութ էր ու փողոցները ամայի . հա-
ռաչանքներով անիկա հասաւ եկեղեցի , ներս մտնելով
ծնկաչոք առաջ գնաց խորանին առջև . սուանձին էր բու-
լբուլին . կանթեղին մեղմիկ լոյսը խորհրդաւոր կէս մը
թութեան մէջ կը սրլար , մայրը աչքերն ուղղեց Տիրա-
մօր պատկերին , որ Յիսուս մանկիկը գրկին մէջ կը ժող-
ատէր երկնային ճառագայթուածով . երկար ատեն ազօթեց
հոն , ծնրաղիր , բազկատարած , աղիողորմ պաղատանք-
ներով իր զաւկին յաջող ճամբորդութեան համար , սղ-
ջամբ վերադարձին համար . խորասուզուած գերերկրային
մտածումներու մէջ , չէր կրցած գիտնալ ժամանակին ս՛ր-
մտածումներու մէջ , չէր կրցած գիտնալ ժամանակին ս՛ր-
ջամբ անցնիլը , երբ արեւու ճառագայթ մը զինքը սթա-
փեցուց իր թմբիւրէն , եկեղեցւոյ պատուհաններէն դէմ-
քին վրայ խնայով . խելոյն ոտքի կ'ելաւ ու գրեթէ հեռա-
պառ տուն գործաւ . կառապանը արդէն եկած էր եւ
Սարգիսի մեկնումը պատրաստուած . կարգը ինզճ ար-
դուն էր յուզուելու եւ արտասուելու . անոր նախապէս
ունեցած հաստատամտութիւնը կարծես թուլցած էր ու
զուարթ գէմքը հիմա խոր վիշտ մը կ'արտայայտէր . բա-
զայինքը . կըզգար թէ իր կարծածին պէս դիւրին չէ սի-
րելիներէ դատուիլը , ծնողաց գուրգուրանքէն զրկուիլ ,
հայրենիքի անուշ հողերէն հեռանալը , ու մա՛նաւանդ
կը սեղմէր իր մայրական կուրծքին վրայ . կը համբուրէր
ու կը համբուրէր , չէր կշտանար սակայն ու չէր ուղիւ
բաժնուիլ սակաւին... :

Կառքը կըսպասէր ու կառապանին համբերութիւնը

կրտսրաւէր. հարկ եղաւ բոնի ազատեկ զաւակը մօր գրք-
կէն ու կառքը դնել. մայրը նուազեցաւ այդ պահուն,
խակ հայրը բոլորովին չուարած չէր գիտէր ի՞նչ բնկիւքը.
կառքը յամբօրէն սկսած էր դառնալ անխնայութիւնս վրայ
ու Սարգիս՝ վիզը ծուռ սրբի մը նման, արտասուալից
աչքերովը վերջին նայուածք մըն ալ արձակեց իր ծնող-
քին վրայ, ուր անցուցած էր իր մանկութիւնը եւ ահա
այդ ամէնքը անձնապահս իր տեսողութենէն եւ միայն
քաղաքը կը պարզուէր հիմա աչքերուն՝ իր ծանօթ ու
անձանօթ փողոցներով, շէնքերով, իր սգեղ ու գեղե-
ցիկ երեւոյթներով, սրտնք եւս իրենց կարգին հետզհետէ
կը մնային իրմէ հեռու, ու ինքը կ'երթար դէպի անծա-
նօթը, դէպի նոր հորիզոններ:

Կառքին մէջ Սարգիս փղձկած կ'արտասուէր շարու-
նակ. ճամբու ընկերները իզուր կը համոզէին զինքը որ
արիասիրտ ըլլայ. աղուն սրտին մէջ հրարուղի մը բացուած
էր եւ հառաչներ կը պօթեթկային անկէ լալալայի նման
անդիմադրելի թափով մը, վիրաւորուած էր իր փոքրիկ
սիրտը, փեռնեղուած բաժանումի առաջին օրէն, կարօ-
տախար ծնած էր վայրկեանապէս:

Կառքը կը թաւալէր սակայն ու քաղաքն ալ անձն-
տայած էր շատոնց. Սարգիս կը դիտէր ճամբուն լու-
թիւնն ու ամպուութիւնը, ո՛չ ծառ, ո՛չ կանանչութիւն,
միայն կառքի ձիերուն հանած փոշին կը տեսնուէր որ
ամպի պէս վեր կը բարձրանար. կը դիտէր իր ընկերնե-
րը, սրտնք անհօգ, անտարբեր կը խօտակցէին զանազան
նիւթերու վրայ, ու կը զարմանար թէ ի՞նչպէս անտնք
չունէին բաժանումի ցաւ մը իրենց կուրծքը բզբտող...:

Օրը կ'երկարոյանար եւ լեռներու հախն վերջալոյսը
կրակէր կարմրիլ. կառքը հասաւ իր առաջին իջևանը,
ուր պիտի անցնէին այդ գիշերը:

Սարգիս բոլորովին փոխուած էր. մտայած կը թուէր

իր սակի երազներուն ապագայ յոյսերը, որոնց իննդիւր
ճամբայ կլած էր. նոյն խակ կիանքն ալ գաղթած էր իր
աչքին նշանակութիւն մը ունենալէ. ասորժակն ու ժը-
պիտը կ'սրնցուցած, նստած էր մտածկոտ ու ախուր
պանդոկին մէկ անկիւնը եւ ա՛խ ու վա՛խերով իր կուրծ-
քը կ'կլեկէջէր անդադար. չէր կրնար հեռացնել երեւա-
կայութենէն մօրը նուազիլը եւ խեղճ հօրը այլազունած
կերպարանքը...:

Խեղճ սղան կը խորհէր միեւնոյն ասուն որ զրպանը
զանուած դրամը շատ անբաւական էր ու չպիտի բաւէր
ծախքերուն. գեղազորը կատարած էր խօստուածը, բայց
ո՛չ առատաձեւութեամբ, այլ այն ճանապարհածախսի
համար եղած սովորական վերիվերոյ հաշուով, որ գրեթէ
միշտ սխալ կ'եղնէ ու չմտածուած ծախքեր կուզան մտա-
հօգեկ ա՛յդ կերպով ճամբորդոյ մարդ մը. Սարգիս վար-
ժուած էր չարքաչութեան եւ անօթի ալ մնայու. իր
մանուկ կեանքին տարիներուն մէջ յաճախ ծանօթացած
էր ստամբախն բողբոջները լակցնելու միջոցին, համակեր-
պելու գառնութեան հետ՝ բայց վերջապէս ասիկա ճամ-
բորդութիւն էր ու դրամը՝ անհրաժեշտութիւն մը: Ըն-
բարդութիւն էր ու դրամը՝ անհրաժեշտութիւն մը: Ըն-
ալ ու կարեկցութեամբ լեցուած, քաջալերեցին զինքը. —
ճանապարհածախսիդ մասին երբե՛ք հող մի՛ ընէր, ըսին
անոր, մանք ամէն զոհողութիւն տօտրաստ ենք ընելու
քեզ համար եւ պէտքերդ հողալու. միայն թէ սա տրխ-
բու թիւնդ մէկ կողմ ձգէ, զուարթ եղիր, մեզի պէս
խօսէ՛, խնդա՛, հաւատացիր որ դուն այս վիճակդ շա-
րունակելով, ո՛չ ուսմունքդ կրնաս առաջ տանիլ, ո՛չ ալ
պանդխտութեան ցաւերուն դիմանալ. պէտք է ըլլալ ա-
ռոյգ, կայտատ, զուարճասէր, մենք սպասեցինք որ
գուն ինքնին բաւական համարէիր տխրութիւնդ ու լա-
ցրդ եւ ընկերանայիր մեր ուրախութեան. գիտենք, ծը-

կրտսրաւէր. հարկ եղաւ բռնի ազատակ զաւակը մօր գրբ-
կէն ու կառքը դնել. մայրը նուազեցաւ այդ պահուն,
խակ հայրը բոցորովին շուարած չէր գիտէր ի՞նչ բնկիւրք.
կառքը յամբօրէն սկսած էր զառնալ անխնկրուն վրայ
ու Սարգիս՝ վիզը ծուռ որբի մը նման, արտասուակից
աչքերովը վերջին նայուածք մըն ալ արձակից իր ծնող-
քին վրայ, ուր անցուցած էր իր մանկութիւնը եւ անա-
այդ ամէնքը անհետացան իր տեսողութենէն եւ միայն
քաղաքը կը պարզուէր հիմա աչքերուն՝ իր ծանօթ ու
անծանօթ փողոցներով, շէնքերով, իր ազեղ ու գեղե-
ցիկ երևոյթներով, որոնք եւս իրենց կարգին հեռոջեան
կը մնային իրմէ հեռու, ու ինքը կ'երթար դէպի անծա-
նօթը, դէպի նոր հորիզոններ:

Կառքին մէջ Սարգիս փզձկած կ'արտասուէր շարու-
նակ. ճամբու ընկերները իզուր կը համոզէին զինքը որ
արխասիրտ ըլլայ ազուն սրտին մէջ հրարուղի մը բացուած
էր եւ հառաչներ կը պօթթկային անկէ լալայի նման
անդիմադրելի թափով մը, վիրաւորուած էր իր փոքրիկ
սիրտը, փեւեկուած բաժանումի ստալին օրէն, կարօ-
տախար ծնած էր վայրկեանսպէս:

Կառքը կը թաւալէր սակայն ու քաղաքն ալ անհե-
տացած էր շատոնց. Սարգիս կը դիտէր ճամբուն լուռ-
թիւնն ու ամայութիւնը, ո՛չ ծառ, ո՛չ կանանչութիւն,
միայն կառքի ձիերուն հանած փոշին կը տեսնուէր որ
ամպի պէս վեր կը բարձրանար. կը դիտէր իր ընկերնե-
րը, որոնք անհող, անտարբեր կը խօսակցէին զանազան
նիւթերու վրայ, ու կը զարմանար թէ ի՞նչպէս անոնք
չունէին բաժանումի ցաւ մը իրենց կուրծքը բղբառող...

Օրը կ'երեկոյանար եւ լեռներու հախն վերջալոյսը
կըսկէր կարմրիլ. կառքը հասաւ իր առաջին իջևանը,
ուր պիտի անցնէին այդ գիշերը:

Սարգիս բոցորովին փոխուած էր մտոցած կը թուէր

իր ոսկի երազներուն տպագայ յոյսերը, որոնց իննդիւր
ճամբայ ելած էր. նոյն իսկ կեանքն ալ դադարած էր իր
աչքին նշանակութիւն մը ունենայէ. ախորժակն ու ժը-
պիտը կորսնցուցած, նստած էր մտածկոտ ու ախուր
պանդոկին մէկ անկիւնը եւ ա՛խ ու վախերով իր կուրծ-
քը կ'եկեւէջէր անդադար. չէր կրնար հեռացնել երևա-
կայութենէն մօրը նուազիլը եւ խեղճ հօրը այլադունած
կերպարանքը...

Խեղճ ազան կը խօրհէր միեւնոյն ասան որ զրպանը
զսնուած դրամը շատ անբաւական էր ու չպիտի բաւէր
ծախքերուն. գեղագործը կատարած էր խօստուածը, բայց
ո՛չ առատաձեւութեամբ, այլ այն ճանապարհածախսի
համար եղած սովորական վերիվերոյ հաշուով, որ գրեթէ
միշտ սխալ կ'եղնէ ու չմտածուած ծախքեր կուզան մտա-
հոգի ա՛յդ կերպով ճամբորդող մարդ մը. Սարգիս վար-
ժուած էր չարքաշութեան եւ անօթի ալ մնալու. իր
մանուկ կեանքին տարիներուն մէջ յաճախ ծանօթացած
էր ստամոքսին բողբոքները լեւցնելու միջոցին, համակեր-
պելու զսունութեան հետ՝ բայց վերջապէս ասիկա ճամ-
բորդութիւն էր ու դրամը՝ անհրաժեշտութիւն մը: Ըն-
կերները հասկցած էին Սարգիսի այդ ախուր պարագան
եւ կարեկցութեամբ լեցուած, քաջալերելին զինքը. —
ալ ու կարեկցութեամբ լեցուած, քաջալերելին զինքը. —
ալ ու ճանապարհածախսի մասին երբե՛ք հող մի՛ ընիր, ըսին
անոր, մանք ամէն զոհողութիւն տատարաստ կնք ընելու
փեղ համար եւ պէտքերդ հողալու, միայն թէ սա արխ-
բութիւնդ մէկ կողմ ձգէ, զուարթ եղիր, մեզի պէս
խօսէ՛, խնդա՛, հաւատացիր որ դուն այս վիճակդ շա-
բունակելով, ո՛չ ուսմունքդ կրնաս առաջ տանիլ, ո՛չ ալ
պանդխտութեան ցաւերուն դիմանալ. պէտք է ըլլալ ա-
ռայգ, կայտառ, զուարճասէր. մենք սպասեցինք որ
գուն ինքնին բաւական համարէիր ախուրութիւնդ ու լա-
ցըդ եւ ընկերանայի մեր ուրախութեան. գիտնիք, ծը-
ցըդ եւ ընկերանայի մեր ուրախութեան.

բանուեցաւ . նաւուն տախտակամածին վրայ , անաէր ,
 անտիրական փռուած մնաց . ժամեր յետոյ նաւապետը
 նշմարեց այս պատանին մինիկ , լքուած ու անպաշտպան .
 գլխաց մեր Տարաբախտ Ուսանողին եւ հարկ եղած իր-
 նամքները տանելով , առողջացուց զանի , սակայն վախը ,
 յուզումը , ախրութիւնը լաւ մը տկարացուցեր էին զին-
 քը ու երբ ոտքը դրաւ Պոլսոյ քարտին վրայ , զգաց իր
 մարմնին անդօրութիւնն ու քայքայումը . բայց ի՞նչ
 կրնար ընել : Ճամբորդութիւնը վերջացած էր . բայց վեր-
 ջացած էին նաև այն յոյսերն ու անխաղաղութիւնները ,
 որոնցմով անիկա լեցուած ճամբայ կրած էր . ինչո՞ւ այս
 փոփոխութիւնը . ինչո՞ւ այս հակառակ վիճակը իր ծրա-
 գրին՝ վիճակուած էր իրեն . չէր գիտեր . չէր կրնար
 հասկնալ . . . :

է .

Սարգիս հարցութիւնը ընելով դատու զինք Պոլիս հրա-
 ւիրող ընկերը , որ անհամբերութեամբ իրեն կրնայասէր :
 Սա առաջին նայուածքով չկրցաւ ճանչնալ իր երբեմնի
 դպրոցական դասակիցը . որովհետեւ շա՛տ փոխուած էր
 ճամբորդութեան միջոցին , նիհարցած , գէճքր տժգու-
 նած , վատոյժ , աչքերն աղօտ . իսկապէս զարմացաւ իր
 բարեկամին այս ցաւագին վիճակը տեսնելով : Բաւական
 երկար սերպիւր տեսակցութենէ մը յետոյ , ընկերը տարաւ
 զինքը գեղեցիկ ճաշարան մը , ուր Սարգիս բաւական
 ախորժակով ճաշեց եւ տեղեկութիւններ հաղորդեց , հե-
 տաքքիւր բարեկամին զանազան հարցումներուն պատաս-
 խանելով . իր կրած տգաւորութիւնները և ծնողքէն ու հայ-
 բնիքէն հեռանալու ցաւը չձածկեց անիկ . ընկերը համու-
 զեց զինքը որ այլևս մաքէն վանէ այդ խորհուրդները ,
 չմտածէ ծնողքին ու հայրենիքին վրայ , որպէսզի բոլորա-

նուէր որտով մը կարենայ հետեւիլ իր գասերուն և
 ընդգրկելիք նոր ասպարէզին մէջ խիզախօրէն յառաջա-
 նայ :

Սարգիս լաւ ժամանակ հասած էր Պոլիս . եթէ շա-
 բաթ մըն ալ ուշացած ըլլար , այնուհետեւ չպիտի կարողա-
 նար ընդունուիլ դպրոց , արձանագրութեան ու քննութեանց
 սահմանուած օրերը վերջացած գտնելով :

Սարգարհան հետեւեալ օրն իսկ Սարգիսը հեան ա-
 ւած Տեսուչին ներկայացաւ , որուն նախապէս արդէն
 խօսած էր իր ընկերոջ մասին . Սարգիսին քննութիւնը
 անուեցաւ , թէև ճամբորդութեան եւ կրած յուզում-
 ներուն պատճառով բաւական դժուարութիւն կրեց յա-
 ջողելու համար , բայց ընդունուեցաւ . Տեսուչը ազնիւ և
 հմուտ մարդ մըն էր . չուտով ըմբռնեց աղուն ընդունա-
 նակութիւնը և ֆիզիզական տկարութեան հետեւանքով
 միայն գիտուած թերիներուն ներդրամիտ դանուեցաւ :

Հայրենիքէն մեկնելէն իվեր Սարգիս իր ծնողքին
 նամակ գրելու պատենութիւն չէր ունեցած . գիտէր թէ
 անոնք հոն որքան մտահոգ են իր մասին ու անհամբեր
 նամակի կրողասն . ուստի դպրոց մտնելուն առաջին
 գիշերն իսկ , կանուխ արթննալով , նստաւ դրասեզանին
 առջև եւ հետեւեալ անդրանիկ նամակը գրեց իր ծնո-
 ղաց :

Կ . Պոլիս 30 Օգոս . 1911

Ամենատիրելի հայր եւ Գորովազութ մայր իմ

Շա՛տ լաւ գիտեմ թէ որքան անհամբերու-
 թեամբ նոտմակիս կրսպատէք ու ևս խորապէս կը ցաւիմ
 որ առիթ չկրցայ գտնել ցարդ գրելու . միեւնոյն տակն
 հարկ էր ինձ տեղս հասնիլ եւ հասկնալ վիճակս , և բառ-
 այնմ հաղորդել Ձեզ ներկայ կեանքս :
 Երկար ճամբորդութենէ մը վերջ , Աստուծոյ օգնու-

Վիշտը եւ մեկնեցաւ : Դրացիները վաղեցին եկան աչքը լոյսի , ամէնքը կ'ըսէին որ Սարգիսը մեծ մարդ մը պիտի ըլլայ քանի մը տարիէն . . . :

Մայրը կուրծքին վրայ կը պահէր այդ նամակը ըստէպ ստէպ կը հանէր ծոցէն կը համբուրէր ու կը դնէր տեղը նորէն . իր զաւկին մատուցնէ էր այդ թուղթը , սուրբ ու նուիրական , զոր երբ կ'առնէր ձեռքը , չէր կրնար դիմանալ սրտին այրուցքին ու կրակէր սղրագին ձայնով , յուզումնալից եղանակով երգել՝ լուռ անակին մէջ , սա կտորները :

Խնձորը ծառին վրայ ,
Պիւշպիւղը քային վրայ ,
Ես իմ պաշտս շեւնէի ,
Թող նստի քարին վրայ . . .

Խնձոր մ'ունիմ խածած է ,
Չորս բոլորն արծրած է .
Տերը ոգեց չը տրի ,
Ղարիպ զաւկիս պահած եմ . . . :

Պարնաղբը պեշ տր պեկնիմ ,
Տերսիմ օնպիշ տր պեկնիմ ,
Շան վերսիմ եւեք վերսիմ ,
Էսկիլըմ հիշ տր պեկնիմ :

Լեշեկըս վրդացե՛ր եմ ,
Հոս միմակ մընացե՛ր եմ ,
Խապար տրեք ձագուռիս ,
Ես'ս ցտի սիրացե՛ր եմ . . . :

Մա՛յր պէտք է ըլլալ , ըմբռնելու համար մօր սիրոյն

չարծրութիւնն ու խորութիւնը . ան երգերով ու արցունքներով դարիպ ձագուռը կը կանչէր . բայց իզո՛ւր . թռչուններուն կը հարցնէ , հովերուն կը հարցնէ , Չուրիքերուն ու ձամբաներուն , բարերուն ու ծառերուն կը հարցնէ , կը պաղտաթի որ իրեն խաղրիկներ բերնն շարունակ . . . :

Մայր ու հայր պատասխան մը դրել տուն Սարգիսի նամակին . գրեցին անոր որ չուսածատի , չմտասանջուրի . հաւատակցին թէ իրենք հանգիստ են եւ առողջ ու կ'ազօթեն իրեն համար շարունակ . խոստացան ստէպ նամակներ դրել :

Ը .

Այսպէս բոլորուեցան երեք չորս տարիներ , Սարգիս երբեք չմտացաւ իր ծնողքը եւ միշտ նամակներով կը յուսադրէր զանոնք . մօտալուս վերադարձի եւ փայլուն ապագայի երազներու մէջ օրօրելով անոնց սրտերը : Հայրը սակայն կորսնցուցած էր ունեցած քիչ մը աշխատելու կարողութիւնն ալ . աչքերը շատ ակարացի էին և առնէն դուրս դադրած էր ելնելէ . խեղճ մօր վրայ մնացած էին անական բոլոր գործերը , կը շարունակէր ան իր հնարաւոր աշխատանքները , որով և անսուտ չէին մնար բոլորովին :

Սարգիս սակայն , այդ երեք տարուան ընթացքին մէջ ննթարկուած էր անբուժելի հիւանդութեան մը , յամբընթաց , այլ մահաբեր . թողբախտի անիծեալ միջբոսաները բոյն դրած էին անոր մարմնոյն մէջ իր պանդխտութեան առաջին տարիէն սկսեալ . ան Պոլիս հասնելէն վերջը երբեք չէր կրցած իր նախկին առողջութիւնը գտնել . կը զգար իր ուժերուն աստիճանաբար թուլացումը՝ և սակայն ճարահատ , շարունակած էր կետելի դա-

սերուն, ծածկելով իր այդ վիճակը ծնողքէն:

Դպրոցին ուսուցիչները շատ կը կարեկցէին այս տարաբախտ ուսանողին վրայ, որ աղքատիկ ծնողաց զաւակ, ուշիմ ու ընդունակ, հեւաւոր գաւառի մը խորերէն, ցամաք ու ծով կտրելով եկեր, հասեր էր Պոլիս, ծրարելով իր սրտին մէջ ապագայի յոյսեր. և սակայն օրըսօրէ ան կը նիհարնար, կը մաշէր, կը հիւժէր...: Բժշկական ս'չ մէկ խնամք չզրպուցուցաւ Սարգիսին, այլ իզուր. հէզ տղան հասկցած էր ամէն բան, հասկցած էր թէ կը մօտենայ չարաշուք վայրկեանը ու իր գաղկահար շրթունքները սաէպ կ'արտասանէին անմահ Գուրեանի անմահ Տոսուեցիք:

Էհ, մնա՛ք քարոյ՛, Ա՛սուած եւ արեւ...:

Որ կը պղպղափ իմ հոգոյս վերեւ...:

Այս նախասգիտն ի՛նչ սեւ ե, Ասուած,

Արդեօք դաւրանի մուրճով ե գրուած...:

Բժիշկները հրահանգեցին Տեսչութիւնը զրկել Սարգիսը հայրենիք մօտալուս էր վախճանը...: Տարաբախտը ինքն ալ կը փափաքէր մեկնիլ արդէն ժամանակէ մը իվեր ա՛լ չէր կրնար դասի երթալ. ա՛լ չէր կրնար աշխատիլ...: Շատ դառն էր իրեն մտածել թէ պիտի մնանի օտար երկրի մը մէջ, պիտի թաղուի օտար հողի ստիկ. ս'րքան քաղցր էր սակայն համիլ իր ծնողաց գիրիը, հանգչեցնել անդամ մըն ալ գլուխը անուշ մայրիկին փարեղի ծունկերուն և անոր արատաւքներովը թըջուած, զրկել սեւ հողը: Արձակուրդն ալ մօտեցած էր. ուստի երբ Տեսչն և ուսուցիչները առաջարկեցին իրեն հայրենիք վերադառնալ և արձակուրդը իր ծնողաց քով անցնելով, լա՛ւ մը կազդուրուիլ ու կրկին Պոլիս դառնալ աւարտելու իր ուսումնական ընթացքը, Սար-

գիսի շրթունքներուն վրայ տեսնուեցաւ դառն ժպտափ ծալք մը, Պոլիս դառնա՛լ... արդեօք Պոլիս բնելով իր մաքի ծնողքները՝ երկիւնքը կ'ավերակէին...:

Պատրաստուեցաւ մեկնելու. շատ դառն եղաւ խեղճ տղուն համար վերջին հրաժեշտի ողջոյնը ստլ իր սիրելի ուսուցիչներուն, Տեսչին և իր ընկերներուն. վերջին անգամ սեղանց անոնց ձեռքերը ու անոնք ողջերթ ու վերադարձ մաղթեցին իրեն...:

Այդ միջոցին Տարաբախտ Ուսանողին հայրն ալ կարճատեւ հիւանդութեամբ մը մեռած էր. վիշտը, աղուն կարօտը, աղքատութիւնը ընկճած էին զինքը և թերեւս բարեբախտութիւն մը, սիրտանք մ'ն էր մահը իրեն համար, քանի որ այդ կերպով գոնէ կ'ազատէր նոր ու ահուկի վիշտէ մը...: Սարգիս առեղեկութիւն չունէր իր հօր մահէն. ու այս ալ բարեբախտութիւն մըն էր մօրը համար. որովհետեւ խեղճ տղան այդ սպոտած վիճակին մէջ, եթէ երբեք լսած լլլար սեւ բօթը, օտարութեան մէջ կամ ճամբուղիւս ոտնն պիտի շիջանէր իր կեանքին առկայծուայ ճրագը, ու մայրիկը զինք անանելու և անոր թառամած այտերուն վրայ մայրական վերջին համբոյրները զետեղելու ախար միտիթարութենէն ալ պիտի զրկուէր...:

Բուռական խաղաղ ճամբորդութիւն մը ունեցաւ այս անգամ. Սեւ ծովու ալիքները այլ ևւս սարսափ չազդեցին իրեն. իր հո՛ղին արդէն ծով մըն էր փոթորկալոյս...: Երբ մօտեցաւ իր հայրենի երկրին ու սկսուծծել թարմ ու կենսաբոյր օդը իր ծննդավայրին, զոգցեալ ինքզինքը կազդուրուած գաւա և քանի մը օր ալ, օր ու արեւ վայելելու յոյսը զգաց իր սրտին մէջ, որ կը ծնի...: Աչքերը լուսուորուեցան և վազանցիկ կարմրութիւն մը տեսնուեցաւ դէմքին վրայ. հայրը, մայրը, ծընած անակը վերատեսնելու յոյսը և մերձաւորութիւնը

Սարգիսի երակներուն մէջ կեանք ներտրկած էին :

Վերջապէս Սարգիս հասաւ իր հայրենի սնակին առջև . լուռ ու ամայի էր փողոցը . սոսկալի նախազգացութեամբ մը պարփակուեցաւ սիրտը . վարանտա ձեռքով մը հրեց ասն դուռը, որ ներսէն փակուած չէր, ո՛չ մէկ ձայն ու շշուէկ չկար հոն . . . սարսափեցաւ ազան . ի՞նչ պատահած էր արդեօք . . . մէկ երկու քայլ ստնելով, միմազնեցան իր աչքերը, երբ յանկարծ անսաւ որ մայրը անկիւն մը կը կտած, այլագունած . իրմէն աւելի մահամերձ, կուլայ իր սեւ բախտը . Սարգիս — ա՛խ, մայրի՛կ — պօռալով, նետուեցաւ իր մօր վրայ, փաթթուեցաւ անոր վիզին, դառնօրէն սկսաւ ողբալ ու արաստուել . մայրը անակնկալի եկած, սալշած, պահ մը դիտեց իր դաւակը, սկսաւ աչքերը շփել, երազի մէջ կարծելով ինքզինքը, ու բնագլարար ինքն ալ փաթթուելով աղուն, համբոյցներով ծածկեց զանիկա : Երկուքն ալ խելայեղ վիճակի մը մասնուած, ուշակորոյս գետին տարածուեցան . դրացուհիներ վրայ համնելով ջուր սրսկեցին անոնց երեսին եւ սթափեցուցին . մայրը սոսկուճով դիտեց տղուն, իր հոգեհատորին կմախք զարձած կերպարանքը . ու՛ր էր վարդայտ աղուոր Սարգիսը, հասակը մեծցած էր, սակայն դէմքը ոսկրացած, աչքերը փօսն ինկած էին : Սարգիս խելոյն հայրը հարցուց . . . մայրը արձանացած աղուն կը նայէր . դրացիները այդ հարցումին չկրցան պատասխանել . ու երբ Սարգիս խնդրեց շուտով լուր տալ հօրը որ տուն գայ, անոնք սկսան արտասուել . — ա՛հ, աղաղակեց երիտասարդը, ուրիմն հայրս մեռած է . — եւ դարձեալ խելակորոյս կռնակին վրայ փռուեցաւ . . .

Բժիշկ եկաւ շուտով ու Սարգիսին խելքը զուլիւր բերին . բայց հարկադրուեցան անկողին գնել . ոյժ չունէր նստելու . մայրը աղուն այդ վիճակին խաւս, հրաշքով կենդանացած էր, կուրծքին սեղմած կը համբուրէր ու

կը համբուրէր, տարիներու կարօտը կար անթեղուած սրտին խորը :

Այսպէս անցան քանի մը օրեր . Սարգիս հասկցաւ թէ իր մահը մօտեցեր է . . . : Ան իր քաղաքին դպրոցին մէջ աշակերտ եղած ատեն գոց սերտած էր Ս . Դաւթ-կանի Բ . Փռենջին մէջ Ֆանթագիօ ստորագրութեամբ եւ «Սիրոյ Արցունքներ» խորագիրով ցնցող ոտանաւորը, զոր քանի մը անգամ հանդէսներու մէջ արտասանած էր ու անքան յուզուճով, որ ունկնդիրները արտասուած էին . հիմա կը յիշէր թէ ս՛րքան կը պատշաճէր իրեն այդ ոտանաւորը, զոր չէր մտցած բնաւ : Մահուան նախընթաց օրը Սարգիս, անկողինին մէջ կրթնեցաւ իր մօրը կուրծքին ու կիսախաւփ աչքերով, մեղմ ձայնով մը սկսաւ վերջին անգամ այդ ոտանաւորը արտասանել ողբազին .

Մա՛յր իմ, ճակատքս հանգեցուն՝ զրկիղ մեջ,
Ու մահներովի փակի՛ք աչքս ծակացեալ .
Գանկիս տակ հուր մը կը վառի հու՛ր անշեջ,
Որդ մը սրտիս կըրծե խոշտերը մըռայ . . . :

Մա՛յր իմ, ինչո՞ւ արեւն ինձ մուր կ'երեւի,
Թոխ բոխ անկեր երկնի երեսը մըռնէ,
Կը շքե՛ս բուն նր շայ հեռուն՝ կողկողի,
Տե՛ս, տե՛ս, ծառերն ի՛նչպէս զրոխնիս կը ճօճեն :

Ի՛նչ եղաւ ինձ, մա՛յր իմ, ինչո՞ւ կուրծքիս մեջ,
Երկարե՛ ձեռք մը սեղմե սիրս ու ճընդէ .
Այս ի՛նչ ցաւ է, սուր ու սաստիկ ու անվերջ,
Որ գաղտնի մարմինս, հողիս կը խաւերէ :

Ու՛ր զրնաց ուժս . ուրախութիւնս ու՛ր զրնաց .
Երեկ անմեղ զըսարք մահուի մ'էի դեռ,
Անհող, անվիշտ, կը ժրպսէի ես կենաց,
Ո՞վ իմ ճակիս վրայ բարդեց այս անկեր . . . :

Տե՛ս, մա՛յր իմ, տե՛ս, ի՞նչպիսի սոցոյն եմ այտերս,
 Մարս՛ձ, պարս՛ձ այտերս փոսն եմ ինկեր.
 Յորս ֆրշինկներ կը հոսին վար ֆուկերեւս,
 Ձիս կը ճակնա՞ս հիմս, կընա՛խք եմ դարձեր...:

Մա՛յր իմ, ճակասքս հանգչեցու՛ր ծոռնիկդ վրայ,
 Ու մասկերովդ ճանրացեալ այքս փակի:
 Գանկիս սախ հո՛ւրը կը վտոխ, սասկանա՛յ,
 Լա՛ց, մա՛յր իմ, շա՛ց, արցունքներովդ զայն մարե՛...:

Հիմա քոռմած ու ծերացած եմ արդե՛ն,
 Բայ՛ Վր հեռուն ինձ կըսպասե գերեզման.
 Ա՛ցաւ իմ կեանքս, իմ երազներս ալ անցան,
 Փոչի՛, մոխի՛ր միայն մնան անցեալդ...:

Պե՛տք է մոռնալ, պե՛տք է մոռնալ ամէն բան,
 Յոյս ու անու՛րջ, պարս՛ւնք, ցնո՛ւր, յիշատակ
 Խեղդե՛ր, մարե՛ր ամէն ինչ մեր շանչին սակ,
 Պե՛տք է հրածե՛ջ սալ աշխարհի յաշխեան:

Տե՛ս. մա՛յր իմ, տե՛ս, ինչպիսի այտերս եմ մարսձ,
 Այտերս պաղ եմ ու շապիսակ մոռնի պէս,
 Հողին հոտը կուգայ ամբողջ մարմինեւս,
 Ա՛յ... ի՞նչ խորունկ է փոսն որ հոն կայ բացուած:

Մա՛յր իմ, ճակասքս հանգչեցու՛ր զրիկդ մեք,
 Օր՛ձ երգե, մա՛յր իմ, ֆնանալ ես կ'ուզեմ,
 Աչկերս փակի մահուան գաղը չը տեսնեմ...
 Մա՛յր իմ, ճակասքս հանգչեցու՛ր զրիկդ մեք...:

Այսպէ՛ս երգեց Տարաբախտ Ուսանողը. կարապին
 երգն էր այն... ու մայրը հո՛նգչեցուցած էր անոր գլու-

խը իր գրկին մէջ ու կըզգար որ իր կեանքն ալ խոյս
 կուտար իրմէն՝ սրտահատորին կեանքին հետ...:

Գիշերուան լուռ պահերուն մէջ յանկարծ ցնցուեցաւ
 երիտասարդը. բացա՛ւ իր նուազած աչքերը եւ հագուեա-
 լուր ձայնով մը ըսաւ իր մօրը.

— Մայրի՛կ, անուշի՛կ մայրիկ... այեւս ինձ համար
 կը վերջանայ ամէն բան, մնաս բարով... ես կ'երթամ
 դէպի յուրանահանութիւն... մնաս բարով... հալա՛լ
 քրէ՛, մա՛յրիկ, կաթիլ ու աշխատանք... շա՛տ տառա-
 պեցար, շա՛տ արցունք թափեցիր ինձ համար... ա՛խ,
 սե՛ւ բախտ, ինչե՛ր կը յուսայի ու ինչե՛ր պատահեցան...
 մա՛յր, մա՛յր, մա՛յր...:

Յնցում մը եւս, չրթուեցնեցաւ գողգղալ մը եւ
 Սարգիս մեռած էր...:

Փետտեց խեղագարուած մայրը իր մազերը. — Սար-
 գին, Սարգին, Սարգին — ասո՞նք եղան նաեւ մօր
 վերջին բառերը ու իր հողին ալ հասաւ զաւկին հողին
 հատեւէն եւ երկու տառապող ու սիրող հողիները միացած,
 գրկախառնուած, ճախրեցին դէպի այն աշխարհը, ուր
 ցաւը գոյութիւն չունի, ուր վիշտը մուտք չի կրնար
 գանել...:

Աւաւօտուն դրոցները երբ եկան այցելութեան,
 անհնչացած երկու դիակներ գտան իրարու պլոււած աղ-
 քասիկ անակին մէջ...:

Մայր ու սրբի միասին գրկեցին ցորտ հողը. միա-
 սին թաղուեցան...:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Հայու տուն մըն ալ քանդուեցաւ ահա. հայ օճախ
 մըն ալ մարեցաւ ահա: Որքա՛ն մեծ է թիւը Սարգիսի
 պե՛տք Տարաբախտ Ուսանողներուն, որոնք իրենց բնածին

ընդունակութիւններով, ուսման ետանդով կրնային մէյ-
մէկ լուսատու աստղեր գտնուել գաւառի խուլ անկիւն-
ներուն մէջ, եթէ ստիպուած չըլլային պանդխտութեան
ցուպը ձեռք աննելով հեռու տեղեր փնտսել մտքի սը-
նունդն ու յազուրդը: Ռբքան Սարգիսներ մենք ունեցած
ենք չքաւորութեան մէջ սուայտող, որոնք իրենց կեան-
քի արշալոյսին մէջ սղջունած են վերջալոյսը...:

Եւ ինչո՞ւ այսպէս...:

Ինչո՞ւ գաւառներու մէջ չգտնուին բարձրագոյն կրթ-
թական հաստատութիւններ, որ նոր սերունդը սուանց
իր հայրենի երգիքէն բաժնուելու, կարողանայ բարձր կրթ-
թութիւն աննել, կարողանայ իր մտաւորական ուժերը
արդիւնաւորել իր Ազգին ու երկրին համար: Ինչո՞ւ մեր
երկրին մէջ ալ չգտնուին համալսարաններ, որ երկրի
գաւառը չհարկադրուի Եւրոպա կամ Ամերիկա դիմել,
ուր քիչերն են որ յաջողութեամբ կը վերադառնան եւ
չատեն են որ Սարգիսի նման իրենց իղձերը չգրասկուած
կը մնանին: Եւ ինչո՞ւ չգտնուին մեր Ազգին մէջ, գոնէ
հարուստներ, որ իրենց սակիները փոխանակ ցօփ կեան-
քի մը մէջ մտխելու, յատկացնեն աղքատիկ ուսանողներու
կրթութեան:

Այս խորհրդածութիւնները կը ներշնչէ մեզ տնա Տա-
րաբախտ Ուսանողը: Եթէ Սարգիսի քաղաքին մէջ կրթ-
թական բարձր հաստատութիւն մը գտնուէր, եթէ Սար-
գիսին աղքատիկ ծնողաց նիւթական վիճակը բարեօր-
ուէր, եթէ Սարգիս հարուստ պաշտպան մը ունենար իր
ուսանողական շրջանին մէջ, ան պիտի չհարկադրուէր
թողուլ իր ծնողքը, բնօրնուիլ իր խանդակաթ մօր գլը-
կէն, օտարութեան մէջ կարօտախտէ տանջուիլ, թո-
քախտի ենթարկուիլ ու ծաղիկ հասակին մէջ թօշնիլ
կարկտահար: Ընդհակառակը Սարգիս իր տաղանդին
չնորհիւ իրօք մեծ մարդ մը պիտի ըլլար, ինչպէս կը յու-

սար, եւ ո՛չ միայն իր կեանքն ու տունը փայլ ու կեն-
դանութիւն պիտի ունենային, այլ իրեն շողարձակ տ-
րեւ մը, իր շուրջը պիտի սիւսկ փայլ ու կենդանութիւն
եւ ինքն ալ իր կարգին ուրիշ աղքատիկ տղաքներու
սատարելով, թանկագին ծառայութիւններ պիտի կարո-
ղանար մատուցանել Ազգին ու Հայրենիքին...:

Ազգ մը, երկիր մը՝ մեծ, հարուստ ու երջանիկ կրթ-
նայ ըլլալ, մեծ մարդիկ պատրաստելով՝ ու այդ մեծ
մարդիկը կրնան պատրաստուիլ կրթական մեծ հաստա-
տութիւններու մէջ միայն, ու կրթական մեծ հաստատու-
թիւններն ալ կրնան գոյութիւն ունենալ մեծ դժուոր-
թիւններով:

Ե՞րբ պիտի հասկնանք այս ճշմարտութիւնը՝ լոկ խօսիլն
ու լսելը հասկնալ չի նշանակէր. գործադրել պէտք է:

Անհատին երջանկութիւնը կախում ունի հաւնայնիկ
երջանկութենէն. համայնքին զարգացումն այ՛ անհասիկ
զարգացումէն:

Անհար կ'ապրի երկրին ամէն կողմը. չի բաւէր
միայն մայրաքաղաքի մէջ մէկ քանի զխաւոր քաղաքնե-
րու մէջ ապրող անհատներու զարգացումը համայնքին
զարգացման. ամէն տեղ դպրոցներ գտնուելու են, որ
ամէն անհատ կարողանայ զարգանալ:

Սարգիսին հողակոյտը յաւիտենական սնէճք մը,
բողոք մըն է այս ճշմարտութիւնը ուրացողներուն դէմ
բարձրացած...:

Սարգիսը զո՞հ մըն է իր միջավայրին մէջ այս ճշմար-
տութիւնը գործադրուած չըլլալուն...: Երանի՛ թէ հե-
տզնտէ պակսէր թիւը Տարաբախտ Ուսանողներուն:

ՉԱՅՆ ԲՍԻՉՐԱՅՈՒՐ

Ո՛վ ժողովուրդ, հետի՛ք այսպէս ետեւուն,
Մեկիւնելու դիմ միշտ քշնաւսնիք անողոյք,

Բարե՛ , բընւած մնաւ ինոյ մեջ մտորուն ,
Զա՛յն բարձրացուր , միանաւնուն՝ մեծ բողոք :

Ո՛վ ժողովուրդ , ժամանակն է գործելու ,
Դիտակցութեամբ ու խորհրդով անասան .
Տրգիտութեան սա հին շէնքը ցրեցելու ,
Զա՛յն բարձրացուր , գործի ժամերն ա՛յ հասան :

Ո՛վ ժողովուրդ , զիտցիր յարզը դրպրոցին ,
Ու տգորուած նշխարութեան ոգիով ,
Կըռիւ մըդի տրգիտութեան դիւ ցեցին ,
Զա՛յն բարձրացուր , հըսկայ ուժով մանվրդով :

Ո՛վ ժողովուրդ մի՛ սար դեկը աղային
Շահագործող ձեռներուն մեջ , աչ հերի՛ք ,
Դեռ չգիտցա՛ր որ շահնըդ կ'աղային
Զա՛յն բարձրացուր , կոտրէ ակունակ փըշրեղիք :

Ո՛վ ժողովուրդ , բողոք կարդա՛ անվարան ,
Իրաւունքը չի՛ կորսուիր բընաւին .
Արհամարհէ կոպիտ ուժը , դիր խաւան ,
Զա՛յն բարձրացուր , պաշտպան եղիր ին դասին :

Ո՛վ ժողովուրդ դրպրոց , ուսում , պահանջե՛ ,
Որ ակե՛ն տեղ , ակե՛ն անկիւն տարածուին ,
Ապրած , կեանքի մա՛ն է , մարդու վայելչ չի՛ ,
Զա՛յն բարձրացուր , գոռումիւնքի բող լըսուին :

Ո՛վ ժողովուրդ , կոռուի՛ր անդու , բողոքե՛ ,
Այ՛դ է միայն ուղիղ նախան փըրկութեան ,
Երե ունիս հըգօր , կամք մը երկարե՛ ,
Զա՛յն բարձրացուր , ու կը ժըպսի ապագան . . . :

4692

« Ազգային գրադարան

NL0348708

37457